

In hoeverre speelt de islam een rol als identity-marker voor moslimimmigranten in Nederland als gevolg van het politieke en maatschappelijke islamdebat?

Floor Herbrink
3587347

Bachelorscriptie

Taal- en Cultuurstudies
Major Religie en Cultuur
Minor Conflict Studies

Lucien van Liere

Samenvatting

Religie is een element dat onderdeel uitmaakt van de identiteit van een gelovige. De islam is derhalve een belangrijke identity-marker voor de groep moslimimmigranten uit Turkije en Marokko in Nederland. Het anti-islamdebat valt de moslims persoonlijk aan en hierdoor ervaren de Nederlandse moslims een dreiging voor de veiligheid van hun identiteit. De islam houdt de groep bijeen en geeft de leden steun die ze hard nodig hebben in een vermeende vijandige omgeving. Religie is hierbij een element dat veiligheid en zekerheid biedt, een plek in de groep en in de wereld. Zo houdt dit de religieuze participatie in stand. Deze participatie verzekert de gelovige van een plek in de religieuze groep en van sociale zekerheid.

De ervaren vijandigheid vanuit de Nederlandse maatschappij kan onder andere leiden tot protestgedrag, zoals een negatieve houding tegenover autochtonen, teleurstelling in de zogenaamde inclusieve en tolerante maatschappij, politieke mobilisatie en ook criminaliteit. Criminaliteit en irritant gedrag zijn derhalve geen directe gevolgen van een islamitische opvoeding, maar een seculiere reactie op maatschappelijke uitsluiting vanwege de islamofobie. De islam is een symbool voor de sociale plaats van moslims in Nederland en er zit een boodschap achter religieus taalgebruik, die we moeten zien te ontwaren om een vruchtbare bijdrage aan het islamdebat te kunnen leveren. Men hoort te weten dat de islam in de context van dit debat een uitingsvorm is van de maatschappelijke onzekerheid en een motivatie om de doelen van de bedreigde groep te behalen.

Alleen begrip voor de reacties van de uitgesloten groep moslims aan de ene kant, en voor de islamcritici aan de andere kant, kan vooruitgang in het politieke en maatschappelijke islamdebat bevorderen.

Inleiding: hoe de scriptie in elkaar zit

Wat mijn motivatie is

'Ze willen ons wat maken als ze over ons praten. We hebben ze niks gedaan en alsnog willen ze ons haten'¹, zingt de Marokkaans-Nederlandse rapper Raymzter. Zijn familie komt oorspronkelijk uit Marokko, maar zelf is hij geboren en getogen in Almere. In zijn hit uit 2008 'Kut Marokkanen??!' stipt hij de moeilijkheden aan die allochtone Marokkanen ervaren naar aanleiding van de maatschappelijke kritiek op de islam. Hij heeft een punt. De kritiek is feller geworden en er worden minder uitzonderingen gemaakt onder het motto van multiculturaliteit. Mensen lopen op straat om groepjes allochtone jongeren heen, ook politieauto's patrouilleren vaker rond on-Hollands uitziende jongens en op de arbeidsmarkt en in disco's delven Turken en Marokkanen steevast het onderspit. De allochtonen in Nederland horen het debat dat hun religie benadeelt en afstempelt als 'een achterlijke cultuur' maar aan. Wat is hun reactie, vraag ik mezelf af. Wat doet dit maatschappelijke debat met hen, hoe staan zij tegenover islamcritici en met name: in hoeverre heeft het debat invloed op hun geloofsbeleving?

Hoe de scriptie opgebouwd is

In deze bachelorscriptie vraag ik me af waar die kritiek vandaan komt en waar het precies op gericht is. Ik beschrijf de oorzaak van vooroordelen en de voornaamste argumenten voor een streng beleid jegens islamitische allochtonen en hun religie. In het maatschappelijke discours wordt er een 'drievoudige cultuuroorlog' gevreesd, waarin 'de islamitische cultuur' zou botsen met de Nederlandse normen en waarden. Vervolgens beschrijf ik hoe de moslims de maatschappelijke kritiek ervaren en hoe zij met de negatieve berichtgeving omgaan. Er volgt een uiteenzetting over hoe iemands identiteit is opgebouwd en de rol van religie daarin. Hierbij zal het concept van 'identiteitsdreiging' -de aanval op een identiteitsvormend element die wordt opgevat als een persoonlijke bedreiging- een belangrijke rol spelen in mijn uitleg. Hierna zoom ik in op het proces van groepsvorming. Ik ga kijken naar de sociale gevolgen van maatschappelijke uitsluiting, de invloed van de etnische achtergrond en de belangrijke rol van religie hierin. Ik zal onderzoeken wat 'veiligheid' inhoudt voor een individu en wat de groep hem op dit vlak kan bieden. Na 'de groep' onderzocht te hebben, focus ik me op diens reactie op de vermeende discriminatie. Hierbij komen verschillende aspecten aan de orde, zoals de overlast van rotjochies en hun relatie met criminaliteit, religieus taalgebruik en het verschil tussen seculiere en religieuze reacties op het islamdebat. Tot slot neem ik al deze aspecten nog eens onder de loep en projecteer ik mijn analyse op het maatschappelijke debat en de geconcludeerde gevolgen daarvan.

Hoe ik mijn onderzoek ga doen

Deze vragen ga ik als volgt beantwoorden. Ten eerste gebruik ik een tal van wetenschappelijke publicaties op het gebied van identiteitsvorming, sociale reacties op discriminatie, stereotypering en de rol van religie in deze processen om een beeld te vormen voor mezelf hoe onderzoekers uit dit veld tegen zulke vreemdelingenproblematiek aankijken. Omdat het meeste onderzoek hiernaar gedaan wordt door sociale wetenschappers en ik niet thuis ben op dat gebied, zal ik voor kwalitatief hoogstaande literatuur de bibliografie van de meest relevante publicaties afgaan. Zo verwacht ik de beste onderzoeken uit dat veld tegen te komen. Uit deze publicaties zal ik een grof kader creëren die ik zal verfijnen onder andere aan de hand van websites, krantenartikelen over expliciete gebeurtenissen uit de Nederlandse media van de afgelopen maanden en boeken voor achtergrondinformatie. Bovendien zal ik een interview houden met een Nederlander van Turkse afkomst over zijn ervaringen met het islamdebat. Voor meer persoonlijke ervaringen doe ik een beroep op afleveringen van Pauw en Witteman die op hun beurt interessante interviews houden en songteksten van Raymzter en Salah Edin, twee rappers van allochtone afkomst, maar beiden geboren en getogen in Nederland. Ik zal dus primaire (citaten, songteksten en gesprekken) en secundaire (wetenschappelijke literatuur en andere publicaties) gebruiken voor deze scriptie. Door de veelzijdigheid van mijn bronnen verwacht ik een genuanceerd antwoord te kunnen geven op

1 Raymster, 'Kutmarokkanen??!', *single*, 2002.

mijn hoofdvraag.

Over de verantwoording

Hoewel er veel onderzoek in binnen- en buitenland naar de gevolgen van het islamdebat wordt gedaan, zijn de meeste publicaties voor de leek lastig bereikbaar. Het zijn degelijke sociale onderzoeken, maar vanwege de gecompliceerde manier van onderzoek doen, leiden deze meestal tot voor leken onbegrijpelijke uitkomsten. Door middel van historisch-geesteswetenschappelijk onderzoek hoop ik op een begrijpelijke manier het islamdebat in kaart te brengen en bij te dragen aan het begrip over dit onderwerp. Want zoals ik zal betogen, is begrip voor de ander dat wat het discours nu nodig heeft.

Ik wens u veel leesplezier, Insha'Allah!

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding: hoe de scriptie in elkaar zit	3
Ik vertel: <ul style="list-style-type: none">Wat mijn motivatie isHoe de scriptie opgebouwd isHoe ik mijn onderzoek ga doenOver de verantwoording	
Inhoudsopgave	5
Moslams in Nederland: een permanente minderheid	6
Ik beschrijf: <ul style="list-style-type: none">Hoe de moslams in Nederland van elkaar verschillenHet verschil tussen Turken en Marokkanen	
Het islamdebat in Nederland: de schaduwzijde van culturele diversiteit	8
Ik onderzoek: <ul style="list-style-type: none">Wat een 'achterlijke religie' inhoudtHoe de cultuuroorlog in drie facetten wordt ervarenDe rol van vooroordelen in de Nederlandse samenleving	
Waargenomen discriminatie: “Kutmarokkaan, dat is wat ze zeiden”	13
Ik openbaar: <ul style="list-style-type: none">Hoe kwetsende uitingen aankomen bij de moslamsHoe religie de identiteit vormtDe identiteitsdreiging en het gevaar daarvan	
Groepsvorming: de veiligheid van een 'wij'	16
Ik zet uiteen: <ul style="list-style-type: none">Waarom een groep zo belangrijk isHoe men in zichzelf investeert door een groep te kiezenWat de rol van religie in groepsvorming isAndere factoren die bijdragen aan de vorming van een groep	
Reactie op islamofobie: de dynamiek achter de overlast en het extremisme	22
Ik laat zien: <ul style="list-style-type: none">Hoe onzekerheid gedrag kan beïnvloedenHoe meta-stereotyping de vooroordelen bevestigtWanneer mensen mobiliseren omwille van een positief zelfbeeldWat de uitingsvormen van de mobilisatie zijn	
Conclusie	26
Bibliografie	29

Moslams in Nederland: een permanente minderheid

Hoe de moslams in Nederland van elkaar verschillen

12% van onze bevolking van 16,8 miljoen mensen heeft een niet-westerse allochtone afkomst, waarbij Turken en Marokkanen beiden ongeveer 400.000 leden tellen.² De groep Turken en Marokkanen wordt vaak aangeduid als 'de moslams', terwijl daar kanttekeningen bij te plaatsen zijn. Veel Nederlanders gaan er automatisch vanuit dat de islam hetzelfde in elkaar steekt als het christendom, met gecentraliseerde bestuursorganen, geïnstitutionaliseerde gebedshuizen en officiële ledenaantallen. Dit is niet het geval. Het islamitische geloof is niet georganiseerd zoals wij dat kennen uit deze christelijke traditie. De scheidingslijn tussen gelovig en ongelovig is niet gemakkelijk is te trekken. Hierdoor is er ruimte voor een verschil van interpretatie ten opzichte van de gelovigheid van haar leden. Niet alle Turken en Marokkanen definiëren zichzelf als moslim, wat een term is voor een brede waaier aan religieuze en culturele uitingen, of worden door anderen als zodanig erkend. De verzamelnaam 'moslim' kan dus afhankelijk van de context gebruikt worden naar ieders behoeven, bijvoorbeeld om de aantallen moslams hoog in te schatten of om de onderlinge verschillen juist aan te geven. Volgens Phalet en Ter Wal -die in opdracht van het ministerie van Vreemdelingenzaken en Integratie een lijvig document schreven over religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen in Nederland- erkennen velen geen geloofsafval en tellen iedereen die als moslim geboren is mee, dus ook wie zichzelf als niet-godsdienstig beschouwt. Anderen maken juist wel een onderscheid tussen 'echte moslams' en 'geografische moslams', waarbij dat laatste wil zeggen: degenen die als islamitisch worden gezien vanwege de religieuze identiteit van hun geboorteland. Tussen deze twee groepen in bevinden zich de 'culturele moslams', zij die niet praktiserend zijn maar zich wel verbonden voelen met de islam als cultureel erfgoed. Tenslotte wordt er een groep van 'sociologische moslams' onderscheiden, die niet geloven, maar wel te mobiliseren zijn voor de islam als politiek doeleinde of etnische identiteit. Zij staan los van religieuze regels en culturele tradities, maar beschouwen hun identiteit wel als 'islamitisch'.³

Geloofsafval wordt dus niet van de daken geroepen en cijfers over ex- en niet-praktiserende moslams zijn schaars en onbetrouwbaar. Wel voorspellen Phalet en Ter Wal dat met de integratie van islamitische allochtonen een voorzichtige trend richting secularisatie ingezet zal worden. Omdat Nederland een hoge secularisatiegraad kent en haar normen en waarden hier deels op gebaseerd zijn, ligt het in de lijn der verwachting dat in de toekomst religie ook voor Turken en Marokkanen een minder belangrijke rol zal spelen. Maar, zeggen ze erbij, er wordt weerstand geboden uit het religieuze domein: 'Een zekere mate aan religieuze bestendigheid valt te verwachten, voorzover religie verweven is met het gezinsleven, de ethnische identiteit en de sociale verbanden in de allochtone gemeenschappen'.⁴ Een persbericht van het Sociaal en Cultureel Planbureau ziet echter weinig aanwijzingen voor secularisering, aangezien de tweede generatie moslams juist religieuzer lijkt te worden. De religieuze participatie neemt namelijk in de afgelopen jaren gestaag toe.⁵

Het verschil tussen Turken en Marokkanen

Hoewel hun geografische afkomst erg verschilt, heeft onderzoek uitgewezen dat Turken en Marokkanen zichzelf bijna anoniem als moslams beschouwen. Bijna iedereen hecht grote persoonlijke en culturele betekenis aan de waarden van de islam en veel mensen geven aan het

2 CBS, 'Allochtonen- cijfers'<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/cijfers/default.htm> (17 mei 2013).

3 Karen Phalet en Jessika ter Wal, *Moslim in Nederland. Religie en migratie: sociaal wetenschappelijke databronnen en literatuur* (Den Haag 2004) 7.

4 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 87.

5 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Geloof blijft belangrijk voor Nederlandse moslams* (Den Haag 2012).

groeiende geloofsafval te betreuen.⁶ Er zijn echter significante verschillen in de uitoefening van het geloof tussen de twee allochtone groepen. 80% van de Turkse moslims noemt zich praktiserend; er wordt veelal halal gegeten en ze houden zich aan de ramadan, maar regelmatig gebeden wordt er slechts door een kwart. Onder Marokkanen is dit getal veel hoger en gaat ook vrijwel iedereen naar de moskee. Dus de laatste groep volgt de islamitische regels strenger op en hecht meer waarde aan een strikte uitvoering ervan. En hoewel vanuit de meeste Turken en Marokkanen de islam als de kern van hun identiteit beschouwen, voelen Marokkanen zich meer bedreigd door anti-islamitische uitingen.⁷ Marokkanen hebben een minder strenge sociale controle dan de Turkse gemeenschap, waardoor er groepjes jongeren afdwalen met een groep en een eigen groepsdynamiek genereren. Deze jongens zorgen heet vaakst voor overlast. Bij Turken komt dit nauwelijks voor.⁸

De term 'moslim' kan dus slaan op mensen uit verschillende etnische achtergronden, waarbij in Nederland de meeste moslims afkomstig zijn uit Turkije of Marokko. Deze groepen hebben verschillende normen en waarden en wat de één als godsdienstig beschouwt kan een hele andere betekenis hebben voor de ander. In deze scriptie zal ik vaak refereren aan 'de moslims' en 'de Nederlandse Turken en Marokkanen', maar wij weten nu dat dit geen homogene groepen zijn. Het zijn vaak de Marokkaanse jongens die door een gebrek aan sociale controle voor overlast zorgen met hun groepje.

6 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 19.

7 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Geloof blijft belangrijk voor Nederlandse moslims*.

8 Trees Pels, 'Respect van twee kanten. Over socialisatie en lastig gedrag van Marokkaanse jongens', *Migrantenstudies* 19 (2003) 234.

Het islamdebat in Nederland: de schaduwzijde van culturele diversiteit

Midden jaren negentig ontstond er een dalend tolerantieniveau in de Nederlandse samenleving jegens minderheden in het algemeen, maar specifiekler jegens immigranten uit moslimlanden. De aanslagen van 11 september hebben het reeds bestaande maatschappelijke debat verder aangewakkerd en de angst voor islamitische oprukking (en overname) verergerd. Hierbij wordt de culturele dreiging die de islam met zich mee zou brengen door opportunisten en nationalistten die bang zijn de Nederlandse identiteit te verliezen soms tot levensgrote proporties opgeblazen. Ambigüiteit over definities en gebruiken van de islam, aantallen gelovigen, hun strengheid en hun normen en waarden worden hierbij ge- en misbruikt.⁹

Wat 'een achterlijke religie' inhoudt

Het debat werd aangewakkerd in de jaren tachtig van de vorige eeuw door de lijsttrekker van de toenmalige Centrum Partij (CP) Hans Janmaat. Hij hield er onder andere ten opzichte van de islamitische gastarbeiders in Nederland xenofobe gedachten op na en werd daar eind jaren negentig ook voor veroordeeld. Zijn extreem-rechtse partij is met hem een stille dood gestorven.¹⁰ De volgende grote naam uit het islamdebat is Pim Fortuyn, die zijn controversiële uitspraken, waaronder die over allochtonen en de sociale indeling van Nederland, in maart 2002 met de dood heeft moeten bekopen. Een maand voor zijn overlijden, op 9 januari 2002, werd er door Frank Poorthuis en Hans Wansink een interview met hem afgenomen voor de Volkskrant. Hierin verklaarde Fortuyn tegen artikel 1 van de Grondwet te zijn. Hij vond dat discriminerende uitspraken gedaan moeten kunnen worden en dat je in Nederland toch al veel te snel veroordeeld wordt voor discriminerend taalgebruik. In hetzelfde artikel noemde hij de islam 'een achterlijke cultuur', waarmee hij een traditie in gang zette waarin de islam als achtergestelde religie werd neergezet. Het beeld ontstond van een religie die zijn gelovigen praktisch terugstuurde naar de Middeleeuwen met ouderwetse gebruiken en een anti-moderne houding: 'Ik haat de islam niet. Ik vind het gewoon een achterlijke cultuur. Ik heb veel gereisd in de wereld, en overal waar de islam de baas is, is het gewoon verschrikkelijk.'¹¹ Dit had veel gehoor onder de Nederlandse bevolking, die sinds Janmaat een groei van het aantal immigranten uit moslimlanden gestaag had zien toenemen.¹² Volgens hemzelf lag het grootste verschil tussen zijn standpunten en die van Janmaat in het vreemdelingenbeleid. In tegenstelling tot laatstgenoemde '...wil ik niemand zijn burgerrechten ontnemen. Het zijn onze Marokkaanse rotjongens, daar kunnen we koning Hassan [van Marokko, F.H.] niet mee opscheppen.' Hij was een voorstander van totale aanpassing aan de Nederlandse cultuur als einddoel van integratie.¹³ In 2002 en 2003 had zijn partij, de LPF, wel geprobeerd zijn standpunten verder te brengen, maar de partij had weinig aanzien meer na de dood van zijn frontman.

Twee activisten die de kritieken over de 'achterlijkheid van de islamitische cultuur' verder uitwerkten door het punt van vrouwendiscriminatie in de islam te benadrukken, waren de programmamaker Theo van Gogh en de Nederlands-Somalische ex-politica Ayaan Hirsi Ali. Samen brachten zij de islam-kritische film *Submission* uit, waarin half-gesluisde moslima's vertelden hoe zij werden mishandeld en verkracht in de naam van islam, en waarin zij openlijk aan hun geloof en de almachtigheid van Allah twijfelden.¹⁴ De twee zochten de grenzen op van de vrijheid van meningsuiting, en Hirsi Ali claimde het recht te hebben om mensen te beledigen. Naar

9 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 10.

10 FORUM, 'Publicaties', www.forum.nl/Publicaties (14 mei 2013).

11 Frank Poorthuis en Hans Wansink, "De islam is een achterlijke cultuur", *De Volkskrant*, 9 februari 2002.

12 CBS, 'Allochtonen- cijfers'<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/cijfers/default.htm> (17 mei 2013).

13 Poorthuis en Wansink, "De Islam is een achterlijke cultuur".

14 Deborah Scroggins, 'The Dutch-Muslim Culture War. Ayaan Hirsi Ali has enraged muslims with her attacks on their sexual mores', *The Nation*, 27 juni 2005.

aanleiding van de film heeft de fundamentalistische Mohammed Bouyeri de omstreden Van Gogh in 2004 vermoord door een mes met een boodschap eraan in zijn borstkas te steken. Ayaan Hirsi Ali werd met de dood bedreigd, heeft ondergedoken gezeten en is sinds 2013 Amerikaans staatsburger.¹⁵

Oud VVD-politica Rita Verdonk mengde zich in het debat door te focussen op de immigratie en integratie van allochtonen. Onder Balkenende-II werd ze minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, een functie waarin ze veel in opspraak is geraakt door haar harde aanpak. Ze had felle kritiek op de 'Marokkaanse rotjochies' en eiste net als Fortuyn een totale integratie van alle immigranten.¹⁶

De meest invloedrijke naam uit dit islamkritische debat is toch wel de oud VVD-politicus Geert Wilders. De voormalige gedoogpartner van kabinet Rutte-I heeft de vruchten geplukt van de onrust die na de aanslagen op de Twin Towers in 2001 in Nederland heerste door zich te profileren als felle tegenstander van de islamitische invloed op de Nederlandse samenleving. Met behulp van Ayaan Hirsi Ali stelde hij kamervragen over islamitisch fundamentalisme in Nederland en vestigde zo de maatschappelijke aandacht op dit onderwerp. In 2006 startte hij zijn eenmansfractie de Partij Voor de Vrijheid (PVV), waarbinnen hij de problematiek rond islamitische allochtonen tot zijn kernpunt maakte. In zijn visie is de islam als totalitaire religie het cruciale probleem, niet de moslims zelf. Daarbij borduurt hij voort op de introductie van Fortuyn over de 'achterlijke cultuur' van moslims met uitspraken als: 'Ik heb genoeg van de islam in Nederland: geen moslimimmigrant er meer bij. Ik heb genoeg van de aanbidding van Allah en Mohammed in Nederland: geen moskee er meer bij. Ik heb genoeg van de Koran in Nederland: verbied dat fascistische boek. Genoeg is genoeg.'¹⁷ De standpunten van Wilders komen bijna unaniem voort uit het argument dat de islam de macht over zal gaan nemen in Nederland. Hij ziet de godsdienst ("Het is een ideologie!"¹⁸) als een serieuze bedreiging voor het oer-Nederlandse straatbeeld en waarschuwt de kiezer voor islamisering. Geert Wilders heeft onder de noemer van 'Verzet [tegen de islamisering, F.H.]' verschillende sub-thema's ter hand genomen. Zo heeft hij in 2008 zijn omstreden anti-islamfilm *Fitna* op internet uitgebracht, wat tot veel controverse heeft geleid. Bovendien pleit hij momenteel tegen de bouw van nieuwe moskeeën en heeft daartoe een initiatief opgezet, creatief genaamd *MoskNee*. Op de site van het nieuwe project van de PVV is te lezen hoe de overname van de islam in Nederland gevreesd wordt: 'Nederland is geen islamitisch land en mag dat ook nooit worden. Toch zien we invloed van de islam hand over hand toenemen.' En niet alleen verzet de PVV zich tegen het ideologische karakter van een nieuwe moskee in de wijk ('mensen willen geen islamitische tempel naast de deur'¹⁹), deze gebedshuizen brengen ook overlast, verkeershinder en welstandproblemen met zich mee. Het debat evolueert.²⁰

Dit islamkritische debat heeft zijn sporen nagelaten in het Nederlandse milieu. De stijging van het aantal moslims in Nederland wordt niet alleen door Geert Wilders' Partij van de Vrijheid, maar ook door anderen genoemd als argument tegen een multiculturele samenleving. Waar Janmaat weggehoond werd met een handjevol kiezers en een veroordeling tot racisme, kan de lijsttrekker van de PVV nu alles zeggen wat hij wil vanuit het argument van de vrijheid van meningsuiting. Er is blijkbaar veel meer vraag naar een man als Wilders in het hedendaagse maatschappelijke debat. Er is veel gehoor voor zijn boodschap. Islamisering is een reële dreiging, galmt het in de oren van autochtone Nederlanders die vatbaar zijn voor argumenten uit het islamdebat. We moeten onze waarden verdedigen, anders nemen de moslims het over.²¹ In haar recentelijk uitgegeven boek "Islamofobie en discriminatie" (2012) beschrijft Ineke van der Valk dat er vooral in de laatste jaren steeds meer islamkritische geluiden in Nederland opgekomen zijn die veel

15 Folkert Jensma, 'Freedom of expression of freedom to insult?' (27 maart 2008) www.nrc.nl (15 mei 2013).

16 Auteur onbekend, 'Jonge VVD-ers sprakeloos van taaleis Verdonk', *De Volkskrant*, 23 januari 2006.

17 Geert Wilders, 'Genoeg is genoeg. Verbied de koran', *De Volkskrant*, 8 augustus 2007.

18 'Ibidem'.

19 MoskNee, 'MoskNee!', www.mosknee.nl (21 mei 2013).

20 'Ibidem'.

21 PVV, 'Verkiezingsprogramma'

<http://pvv.nl/images/stories/verkiezingen2012/VerkiezingsProgramma-PVV-2012-final-web.pdf> (12 mei 2013) 35.

weerklink krijgen onder de bevolking.²²

Hoe de cultuuroorlog in drie facetten wordt ervaren

Volgens de Amerikaanse journaliste en schrijfster Deborah Scroggins is er een 'Dutch-Muslim Culture War' gaande, waarin de twee culturen onvermijdelijk met elkaar botsen, omdat ze zo verschillend zijn. In haar artikel in het Amerikaanse weekblad *The Nation* tracht ze te laten zien dat het de islamitische waarden zijn die niet overeenkomen met de Nederlandse.²³ De Nederlandse bevolking ervaart dat in ieder geval wel zo. De sociale wetenschappers Verkuyten en Yildiz benadrukken het punt dat moslims door autochtonen standaard als outsiders *worden gezien* en dat de islam als onverzoenbaar met Nederlandse normen en waarden *wordt ervaren*. De islam zou als een muur tussen de moslims en socio-culturele integratie in staan en bovendien nog een negatieve invloed hebben op de Nederlandse cultuur. Verkuyten en Yildiz benadrukken dat dit niet echt waar hoeft te zijn, maar dat het de ervaring is van veel Nederlanders.²⁴

De problemen tussen autochtone Nederlanders en moslimminderheden bevatten drie componenten. Ten eerste bestaat er de angst dat allochtonen met een islamitische achtergrond niet in staat zijn zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur, omdat hun religie hen in de weg staat om een westerse wereldburger te worden. De islam is een 'achterlijke cultuur' en daar kunnen de moslims ook niks aan doen. Zolang ze moslim zijn, lopen ze achter op de rest. Wilders heeft verklaard de moslims zelf niet te haten, maar de islam. Die maakt dat de moslims achtergestelde mensen zijn in een moderne samenleving.²⁵ Een element dat de islamofobie heeft aangewakkerd in Nederland heeft te maken met de rol van religie in het algemeen. Een groot deel van de westerse bevolking, waaronder Nederland, is in de veronderstelling dat een rationele en wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid de plaats van religie in het dagelijks leven aan het verdringen is. Techniek en wetenschap zouden de antwoorden geven op vragen die vroeger door de godsdienst beantwoord werden. Er wordt daarom verwacht dat iemand die hoog opgeleid is en kennis heeft van techniek en wetenschap, minder religieus betrokken is, omdat hij het niet nodig heeft. Dit wordt de secularisatiethese genoemd.²⁶ Moojan Moomen, auteur van het handboek 'Understanding Religion', voegt hieraan toe dat religieuze instituties door de ontgoddelijking van de samenleving moeten wedijveren met seculiere. Dit zorgt ervoor dat het seculiere marktsysteem de religieuze entiteiten (winkels, gebouwen, onderwijs) in zich opneemt. 'They have made the religion into a commodity that they market', oftewel: religie is een keuze geworden waar je net als alle andere producten voor kan kiezen, of niet. Het geloof is dus een keus, één van de vele. Dit zorgt ervoor dat mensen zich gaan afvragen waarom mensen dan (nog) kiezen voor een godsdienst.²⁷ We weten dus dat Turken en Marokkanen in Nederland bijna unaniem hebben aangegeven godsdienstig te zijn en zichzelf als moslim te beschouwen. Ook die religiositeit van de moslimminderheid kan zodoende bijdragen aan het beeld van een 'achterlijke cultuur'. Want waarom geloven ze anders nog zo actief? Van der Valk oppert dat een cultuurconflict met de islam in het vrijdenkende Nederland met zijn culturele vrijheden en gelijkheidsdenken sterk wordt beleefd, mogelijk sterker dan elders. "Religie wordt in Nederland bij uitstek gezien als een privéaangelegenheid, een lifestyle element dat zich niet leent voor openbaarheid, temeer niet als een religie geassocieerd wordt met maatschappelijke ongelijkheid, onderdrukking en intolerantie."²⁸ Dit versterkt het sentiment dat de islam mensen hindert om zich tot volwaardige burgers van het vrije westen te ontwikkelen.

Daar bovenop wordt de islam gezien als een bedreiging voor Nederlandse normen en waarden. De moslims zouden de Nederlandse burger hun normen en waarden opdringen. Een recent

22 Ineke van der Valk, *Islamofobie en discriminatie* (Amsterdam 2012) 11.

23 Scroggins, 'The Dutch-Muslim Culture War. Ayaan Hirsi Ali has enraged muslims with her attacks on their sexual mores' 20.

24 Maykel Verkuyten en Ali Aslan Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', *European Journal of Social Psychology* 40 (2010) 436-447.

25 Ian Traynor, "I don't hate muslims. I hate Islam", says Holland's rising political star', *The Observer*, 17 februari 2008.

26 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 38.

27 Moojan Momen, *Understanding Religion. A Thematic Approach* (Oxford 2009) 478.

28 Ineke van der Valk, *Islamofobie en discriminatie* (Amsterdam 2012) 14.

voorbeeld hiervan is het artikel in Trouw over de Haagse Schilderswijk, dat veel stof heeft doen opwaaien. In de Schilderswijk, ook wel de 'Sharia-driehoek' genoemd, zijn radicaal-orthodoxe moslims begonnen gematigden en atheïsten hun geloof op te leggen, bericht dagblad Trouw. Mensen worden op straat aangesproken over roken, drinken en het eten van varkensvlees. Dit heeft tot veel ophef geleid. Politici, waaronder minister Asscher van Integratie en PVV-leider Wilders en de burgemeester en wethouders van Den Haag, hebben de wijk bezocht en er is veel media-aandacht voor geweest. De mededeling dat de orthodoxie de dominante stroming in de wijk is geworden, wordt derhalve met veel achterdocht ontvangen.²⁹ Maar het debat over dit onderwerp focust zich in Nederland volgens Scroggins niet op democratie. Het is volgens haar voornamelijk de seksuele moraal die tot de grootste wrijvingen leidt. In Amerika zijn het de buitenlandse politiek en het standpunt ten opzichte van Israël en Palestina die het meeste stof doen opwaaien, maar in Nederland zijn homo- en vrouwenrechten de centrale punten van het debat.³⁰ De journaliste gebruikt voor haar artikel het voorbeeld van Ayaan Hirsi Ali, die, zoals genoemd, bekend staat om haar felle kritiek op de islam in verband met vrouwendiscriminatie. De obsessie voor seksuele moraal, wat Hirsi Ali de Maagdenkooi noemt, heeft de moslimwereld verlamd, stelt ze. Dit zorgt ervoor dat moslims over de hele wereld heden ten dage leven op een Middeleeuwse manier.³¹ Ook Pim Fortuyn had al plannen voor een nieuw emancipatiebeleid ten opzichte van islamitische vrouwen om te zorgen dat Turkse en Marokkaanse vrouwen 'niet als enige recht het aanrecht' krijgen toegewezen.³² Ook de PVV weet waar er punten te scoren zijn en is er als de kippen bij: 'We verdedigen onze homoseksuelen tegen de oprukkende islam.'³³

En als kers op de taart (het derde component van de vrees voor islam) zijn mensen bang voor totale overname door de islamitische godsdienst van het 'vrije westen', zoals gepropageerd door Geert Wilders en zijn fractie.³⁴ Dit vinden we terug in het verkiezingsprogramma van de Partij voor de Vrijheid: 'De islam is geen godsdienst, maar een totalitaire politieke ideologie met hier en daar een religieus tintje. Onze vrijheden en onze geschiedenis verplichten ons die ideologie te bestrijden, zoals we dat met alle totalitaire ideologieën moeten doen.'³⁵ Een andere passage uit het verkiezingsprogramma licht ons in over de gevaren van islamisering: 'Buiten de problemen met de islam die we nu geïmporteerd hebben, zien we een oververtegenwoordiging van niet-westerse allochtonen op het gebied van uitkeringsafhankelijkheid, antisemitisme, homohaar, vrouwendiscriminatie, criminaliteit, overlast, schooluitval en eerwraak. Niet-westerse allochtonen kosten Nederland 7,2 miljard euro per jaar.'³⁶

De Nederlandse moslims zien het 'cultuurconflict' echter heel anders dan de autochtonen. Het blijkt dat de moslims in veel mindere mate dan de autochtone ondervraagden ervaren dat hun identiteit onverzoenbaar is met die van de meerderheid en ze vinden bovendien dat er te negatief tegen hun religie wordt aangekeken. De islam is geen hindernis bij de integratie, vinden zij.³⁷ Hoe komt het dat de Nederlanders zo afkeurend tegen de islam aankijken? Waar komt die angst vandaan?

De rol van vooroordelen in de Nederlandse samenleving

De angst voor de islam en diens overname van het Westen komt voort uit een algemeen vooroordeel tegen etnische minderheden, aldus Karen Phalet en Jessika ter Wal. Groepen worden gegeneraliseerd en negatieve kenmerken worden uitvergroot. Individuen vallen daarbij weg tegen de achtergrond van een algemene negatieve berichtgeving.³⁸ Velasco Gonzalez, Verkuyten, Weesie en Poppe hebben onderzocht door wat voor soort vooroordelen Nederlanders geleid

29 Karin Zandbergen, 'Schilderswijk wordt weer eens gestigmatiseerd', *Trouw*, 23 mei 2013.

30 Scroggins, 'The Dutch-Muslim Culture War', 24

31 'Idem' 22

32 Poorthuis en Wansink, "De Islam is een achterlijke cultuur".

33 PVV, 'Verkiezingsprogramma', 45.

34 Karina Velasco González e.a., 'Prejudice towards Muslims in The Netherlands. Testing integrated threat theory', *British Journal of Social Psychology* 47 (2008) 667.

35 PVV, 'Verkiezingsprogramma', 35.

36 'Ibidem'.

37 FORUM, *Moslims in Nederland 2012 (Utrecht 2012)*, 17.

38 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 10.

worden. Daarbij onderscheiden ze drie soorten: ten eerste noemen ze realistische dreigingen, die terug te zien zijn in economische en politieke termen. De klacht dat allochtonen “onze banen” afpakken is een voorbeeld van een realistische bedreiging. Het tweede type bestaat uit symbolische dreigingen, die gebaseerd zijn op *waargenomen* verschillen in waarden, normen en geloofsovertuigingen. Vaak worden deze als bedreigend beschouwd voor de culturele identiteit van de meerderheid. De component van de waarneming is hierbij van cruciaal belang, want het gaat in dit geval niet om de feiten, maar om hoe iets ervaren wordt door een groep mensen. Dit hoeft dus niet juist of relevant te zijn voor de actuele situatie. En ten derde worden er drie soorten verwachtingen te onderscheiden die leiden tot vooroordelen. In het Nederlandse geval is de tweede soort van belang, de symbolische dreiging.³⁹ Het debat focust niet op schaarse voorzieningen, zoals banen, maar op de zo duidelijk merkbare islamitische identiteit van de allochtonen en de bedreiging die ze vormen tegenover de nationale identiteit.⁴⁰ Dat versterkt onze bevindingen van een waargenomen drievoudige culturele bedreiging. Ook Van der Valk onderstreept dat secularisatie, een daarmee gepaard gaande kloof in waarden of een cultuurconflict en een meer algemeen veranderd (beleids-)discours gezorgd hebben voor een negatievere berichtgeving over moslims.⁴¹ Volgens Adri Duivesteijn, oud-wethouder van Den Haag, die reageert op het gevoel van crisis dat is ontstaan na het artikel over de islamitische dominantie in de Schilderswijk, komt de Nederlandse gevoeligheid voor zulke kwesties doordat “we nog niet zover zijn dat we erkennen dat de samenleving fundamenteel veranderd is.” Hij benadrukt dat politici en opportunisten elk geschikt incident aanhalen om hun gelijk te kunnen halen. Dit leidt volgens hem tot een polarisatie van de samenleving, omdat lijnen van tegenstellingen door gekleurde berichtgeving steeds scherper worden getrokken.⁴²

Het islamdebat in Nederland heeft zich grofweg in de afgelopen tien jaar geëvolueerd. Pim Fortuyn bracht vóór de millenniumwisseling de 'achterlijke religie' onder de aandacht en waar hij uitspraken deed over integratiebeleid, focuste Ayaan Hirsi Ali zich op de vrouwonvriendelijkheid van de islam. Ze gaf aan dat de islam incompatibel is met de Nederlandse cultuur door islamitische vrouwenmishandeling in de spotlights te zetten met Theo van Gogh. Er wordt door deze kritieken in de Nederlandse samenleving ervaren dat er een drievoudige cultuuroorlog gaande is: allochtonen zouden door de achterlijkheid van de islam problemen ondervinden tijdens het integreren in de Nederlandse samenleving. Dit cultuurconflict gaat er impliciet vanuit dat religie een ouderwetse manier is om tegen de wereld aan te kijken. Bovendien bedreigt de islam de Nederlandse normen en waarden en als we niet oppassen nemen de moslims 'het over'. De Turken en Marokkanen zelf ervaren het cultuurconflict echter helemaal niet als verhinderend voor hun integratie. De islamofobie komt echter voort uit een algemene angst tegen minderheden, geven de besproken auteurs aan. Onder andere Geert Wilders laat zien dat de angst voor de culturele dreiging die de islam vormt in Nederland de overhand heeft. Dit komt onder andere tevoorschijn in de sentimenten en in het scherper geworden beleid. Er is door de islamkritiek in de media een negatievere berichtgeving over moslims ontstaan.

39 Velasco González e.a., 'Prejudice towards Muslims in The Netherlands', 669.

40 'Idem' 670.

41 Van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*, 15.

42 Zandbergen, 'Schilderswijk wordt weer eens gestigmatiseerd'.

Waargenomen discriminatie: “Kutmarokkaan, dat is wat ze zeiden”⁴³

Hoe kwetsende uitingen aankomen bij de moslims

De Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn zich op hun beurt zeer goed bewust van de negatieve publieke opinie jegens hun aanwezigheid.⁴⁴ In een onderzoek van het instituut FORUM uit 2009 gaf een derde van de ondervraagde Marokkanen en een vijfde van de Turken aan recentelijk gediscrimineerd te zijn op grond van hun huidskleur, land van herkomst of geloof.⁴⁵ Uiteraard is waarneming hierbij net zo belangrijk voor de allochtonen als voor de autochtonen. Wat men zelf ervaart hoeft niet per se precies overeen te komen met de werkelijke situatie; vaak wijkt het daar juist van af. Terwijl de één ervaart dat allochtonen 'kapot worden benadeeld' in Nederland en aangeeft zich nooit erkend te voelen wat hij ook doet, voelt de ander helemaal geen bedreiging door de islamkritiek.⁴⁶ Zo geeft mijn buurman van Turkse afkomst Yildiray aan de islamkritiek om hem heen wel te merken, maar zich er niet door te laten beïnvloeden. 'Ik ben gewoon geïntegreerd, ik ben hier opgegroeid', zegt hij. 'Ik probeer neutraal te blijven en *the bigger picture* te zien omtrent Wilders. Hij maakt alleen gebruik van de ruimte die er is voor zijn opvattingen in de samenleving.' Hij voelt zich niet bedreigd door het islamdebat en zijn religieuze leven lijdt er ook niet onder.⁴⁷ Anderen voelen zich veel meer persoonlijk aangevallen, zoals Raymster: 'shit als dit kan mijn dag bederven: als ik langs een vrouw loop en ik zie haar d'r tas verbergen.'⁴⁸ De Monitor Racisme & Extremisme meet elk jaar de klachten die binnenkomen over racisme en discriminatie. Op de arbeidsmarkt worden de Turken en Marokkanen volgens de Monitor systematisch benadeeld en ook komen er veel klachten binnen over racisme en bedreigingen op internet. Zo staan verschillende sites en fora, zoals het rechts-extremistische *Forum voor de Vrijheid*, *Dutchfaithfreedom* en *Pim-fortuyn.nl*, erom bekend islamofobie aan te wakkeren en ongelijke behandeling ten opzichte van moslims te stimuleren.⁴⁹ Maar hoe zit dat dan met de islam? Welke rol speelt deze religie voor de Turkse en Marokkaanse allochtonen in het maatschappelijke debat?

Hoe religie de identiteit vormt

De ervaren en geregistreerde islamkritiek en discriminatie heeft uiteraard invloed op het zelfbeeld van de Turken en Marokkanen in Nederland. Sociale identiteit is afhankelijk van iedereen waar men mee omgaat en de felle kritiek uit het islamdebat is cruciaal voor de vorming van de identiteit van de moslimminderheid.⁵⁰ De persoonlijkheid van een individu is namelijk opgebouwd uit verschillende elementen, waaronder taal, cultuur, gewoontes, gemeenschappelijke verhalen en religie. Jocelyn Maclure en Charles Taylor noemen deze elementen 'core or meaning-giving beliefs and commitments', die ze beschrijven als religieuze of seculiere 'reasons, evaluations or grounds stemming from the conception of the world or of the good adopted by individuals that allow them to understand the world around them and to give a meaning and direction to their lives'.⁵¹ Religie is dus een belangrijk kernelement in de identiteit van een persoon. Ysseldyk, Matheson en Anisman beschrijven religie als "een sociale identiteit die geworteld is in een systeem van geloof en

43 Raymster, 'Kutmarokkanen??!', *single*, 2002.

44 Elanor Kamans e.a., 'What you think is what you get. Influence of prejudice on assimilation to negative meta-stereotypes among Dutch Moroccan teenagers', *European Journal of Social Psychology* 39 (2009) 842.

45 FORUM, *Muslims in Nederland 2012*, 19.

46 Maud Effting, 'Voorheen Kut-Marokkaan', *De Volkskrant*, 15 mei 2005.

47 Yildiray Karademir, 9 juni 2013.

48 Raymster, 'Kutmarokkanen??!'

49 Van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*, 42.

50 Karen Phalet, Gülseli Baysu en Maykel Verkuyten, 'Political Mobilization of Dutch Muslims. Religious Identity Salience, Goal Framing, and Normative Constraints', *Journal of Social Issues* 66 (2010) 761.

51 Jocelyn Maclure en Charles Taylor, *Secularism and Freedom of Conscience* (Cambridge en Londen, 2011), 13.

symboliek”, die een unieke en krachtige functie inneemt in het vormen van de psyche. De duale functie die het bekleedt is die van een geloofssysteem samen met een sociale identiteit.⁵² Het speciale van religie is dat het, in tegenstelling tot andere identiteitsvormende onderdelen, een eeuwig lidmaatschap van de groep biedt en daarmee een gevoel van stabiliteit, veiligheid en zekerheid.⁵³ Zodoende is de islam, net als de Turkse en Marokkaanse cultuur en gebruiken, een factor die de sociale identiteit van de allochtone minderheid mede vormgeeft.

De identiteitsdreiging en het gevaar daarvan

Wat op het spel staat, is het positieve zelfbeeld van de Turken en Marokkanen in Nederland. Voornamelijk de jongere generaties vragen zich constant af wie ze zijn en waar ze bij horen. Dit zijn existentiële vragen voor een mens en moderne samenlevingen leggen doorgaans veel nadruk op individuele identiteitsvorming. Door de aanval op de islam zijn de Turken en Marokkanen tussen hun religieuze identiteit en de Nederlandse identiteit in komen te staan. De situatie dwingt hen na te denken over wat hun religie voor hun betekent en hoe belangrijk de rol is die het speelt in het beeld dat ze van zichzelf hebben.⁵⁴ "K heb geen idee wat m'n ID is behalve plastic, sofi en priveshit"⁵⁵ Deze omstandigheden worden ook wel een identiteitsdreiging genoemd en maatschappelijke uitsluiting en uitblijvende erkenning vanuit de autochtone meerderheid zorgen ervoor dat het vormen en bevestigen van een positief beeld van het moslim-zijn een lastige opgave wordt.⁵⁶ De meest schrijnende voorbeelden komen van een negatieve houding ten opzichte van kinderen, die de situatie tussen allochtonen en autochtonen nog niet begrijpen. 'Ik weet nog hoe ze me noemden vroeger', rapt Raymster. 'Ik was nog klein maar 'Kutmarokkaan!', dat is wat ze zeiden.'⁵⁷ Yehya Kaddouri beschrijft in zijn boek 'Lach met de duivel- autobiografie van een 'rotte appel'-Marokkaan' hoe hij geconfronteerd werd met zijn eerste discriminatie. Het gebeurde toen hij nog maar zeven of acht jaar oud was: 'een voorval dat kennelijk diepen sporen in me heeft achtergelaten, want ik herinner het me na al die jaren nóg. Het was tijdens het wk voetbal van 1994. Marokko-Brazilië werd een 0-3-nederlaag en Marokko lag er al in de eerste ronde uit. De volgende dag na school liep ik met mijn zusje terug naar huis. Onderweg kwamen een paar oudere Nederlandse jongens om mij en mijn zusje heen staan. Ze duwden ons omver en zeiden steeds dat Marokko lekker verloren had. 'Marokko heeft lekker verloren, rot nu maar weer op naar jullie eigen land met het vliegtuig.' Als kind snapte ik dat niet, want Nederland was ook mijn land, maar blijkbaar niet. Tegen mijn ouders zei ik niets. Ik was bang dat ze zouden schrikken.'⁵⁸

Dat de Turkse en Marokkaanse moslims afwijzend gedrag tegen zichzelf ervaren, heeft daarom verstrekende gevolgen voor hun religieuze identiteit. Ten eerste verzwakt het hun zelfbeeld. Een aanval op een identiteitsvormend element zoals cultuur, gewoontes en geloof, wordt dan ook opgevat als een frontale aanval op de persoon zelf, aangezien zulke factoren zijn persoonlijkheid vormgeven. Deze identificeert zich namelijk met deze 'core convictions'.⁵⁹ En vooral kritiek op de religieuze identiteit is dan bedreigend, vanwege de significantie van geloof voor het individu. De persoon in kwestie voelt zich direct bedreigd en aangetast in zijn identiteit.⁶⁰ Dit wordt versterkt door een tweede punt, dat is een openlijke verhindering in de religieuze praktijk, waardoor de moslim in kwestie vervreemd raakt van zijn geloof. Het beleid in Nederland wordt steeds strenger

52 Renate Ysseldyk, Kimberly Matheson en Hymie Anisman, 'Religiosity as Identity. Toward and Understanding of Religion From A Social Identity Perspective', *Personality and Social Psychology Review* 14 (2010) 60.

53 'Idem' 62.

54 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 437.

55 Salah Edin, 'Als ik eens Nederlander was', *WOII*, 2011.

56 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 439.

57 Raymster, 'Kutmarokkanen??!', *single*, 2002.

58 Yehya Kaddouri, *Lach met de duivel: Autobiografie van een 'rotte appel'-Marokkaan* (Amsterdam 2011) 11.

59 Maclure en Taylor, *Secularism and Freedom of Conscience*, 13.

60 Ysseldyk, Matheson en Anisman, 'Religiosity as Identity', 67

ten opzichte van allochtonen, en verliest steeds meer van haar multiculturalisme.⁶¹ Er wordt meer druk gelegd op directe integratie en er is minder sympathie voor uitzonderingen. Zo heeft het kabinet besloten om het dragen van een boerka met 380 euro te beboeten, komt er een meldcode voor 'cultureel bepaald' huiselijk geweld, recht op bijstand wordt gekoppeld aan restricties, waaronder één die vaststelt dat men het Nederlands moet beheersen, en kleding en gedrag mogen voortaan criteria zijn om iemands uitkering op grond van Wet Werk en Bijstand (WWB) te weigeren.⁶² Dit bemoeilijkt de religieuze praktijk en Maikel Verkuyten en Ali Aslan Yildiz geven aan dat sociale identiteiten alléén op te bouwen zijn als ze ook geuit en bevestigd kunnen worden in sociale praktijken. Kunnen ze dat niet, zoals het dragen van een boerka, dan verloedert niet alleen de uitoefening van het ritueel, maar ook het uiteindelijke belang van het ritueel voor het individu. Omdat verschillende uitingen van de islam door de Nederlandse autochtonen dus worden bekritiseerd en verhinderd, heeft dat niet alleen gevolgen voor het zelfbeeld, maar raakt de religieuze identiteit van veel moslims in het geding. Doordat islamieten niet in staat zijn hun religie uit te oefenen zoals ze dat willen, door bijvoorbeeld een hoofddoek te dragen, verzwakt dat het belang van de religie voor de identiteit van de persoon. Dit brengt onzekerheden met zich mee waartegen het individu zich verzet en wat tot uiting komt in het gedrag van de groep.⁶³

Zodoende weten we dat de Turkse en Marokkaanse moslims in gemengde mate discriminatie en maatschappelijke uitsluiting als bedreiging ervaren. Wel merken ze allemaal een bepaalde negatieve houding. Dit heeft gevolgen voor hun zelfbeeld, want aanvallen op iemands religie zijn erg persoonlijk en kunnen opgevat worden als een dreiging voor zijn identiteit. Dit leidt tot onzekerheid over zijn positie in de groep en de samenleving. Maar leidt het islamdebat ook tot twijfels over de morele juistheid van de islam?

61 Van der Valk, *Islamofobie en discriminatie*, 103.

62 'Ibidem'.

63 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 437.

Groepsvorming: de veiligheid van een 'wij'

Waarom een groep zo belangrijk is

Eén van de gevolgen van de identiteitsbedreiging is dat de identiteit van de eigen groep een belangrijkere rol gaat spelen (die eigen groep bestaat in dit geval uit islamitische allochtonen). Door de afwijzing van de Nederlandse meerderheid voelen veel allochtonen zich onzeker en weten ze niet waar ze staan in de maatschappij. Een positieve identiteit, een vast en duidelijk zelfbeeld, is echter van belang om coherent te kunnen handelen en om te weten bij welke groep hij hoort, kortweg: om sociaal goed te kunnen functioneren. Het anti-islamdiscours zorgt er echter voor dat de identiteit, en daarmee het positieve zelfbeeld, in de kern aangevallen wordt. 'Het land waar ik geboren ben [Nederland, F.H.] maar waar kom ik vandaan? Het land dat mij bestempelt als de kutmarokkaan.' Deze passage uit de songtekst van 'Het land van...' van de in Alphen aan de Rijn geboren rapper Salah Edin geeft goed weer dat hij op zoek is naar zijn nationale identiteit. (Hij was het ook waarvan de foto in de anti-islamfilm *Fitna* werd vertoond in plaats van die van Mohammed B. Hij is daardoor een ironisch voorbeeld van een allochtoon die rechtstreeks gevolgen heeft ondervonden van het islamdebat.)⁶⁴ Verschillende onderzoekers hebben gekeken naar de reacties van mensen die met dergelijke bedreigende situaties geconfronteerd worden. Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp merken terecht op dat mensen zichzelf willen beschermen voor situaties waarin ze zich onzeker voelen, wat een natuurlijke reactie is. In zulke situaties hebben culturele normen en waarden een bijzondere aantrekkingskracht, want deze zijn bekend terrein.⁶⁵ Zodoende trekken de moslims in Nederland naar elkaar toe. Ze helpen elkaar en bevestigen elkaar, wat hun zelfbeeld ten goede komt. Het positieve zelfbeeld wordt weer opgebouwd, door intensief contact met de eigen groep. Zoals Verkuyten uitlegt, zullen mensen onder identiteitsbedreigende omstandigheden vaak een onderscheidende groepsidentiteit onderhouden en beschermen. Een manier om dit te doen is om de eigen groep ten allen tijde te steunen en kritiekloos te volgen, favoritisme dus.⁶⁶ Dit wordt geïllustreerd door een artikel van journaliste Maud Efting in *De Volkskrant*. Zij interviewde twee voormalige 'kut-Marokkanen' en vroeg hen waarom ze zoveel met andere allochtonen omgingen. Farhane, een jongen van Marokkaanse afkomst en opgegroeid in Den Haag, vertelde haar: 'Al in groep 3 van de basisschool zeiden moeders van Nederlandse vriendjes dat ze niet met me om mochten gaan. Toen had ik nog nooit iets verkeerd gedaan. Ik heb ook nooit precies geweten waarom, ik ben er nog steeds kwaad over. Het is me heel vaak overkomen. Daarom sloot ik me aan bij andere groepjes. Meestal buitenlanders. Die groepjes hadden een negatieve vibe. Maar ja, die gasten mochten ook niet met andere jongens omgaan.'⁶⁷ Dit gedrag is uiteraard niet exemplarisch voor groepsvorming in het algemeen, maar het citaat geeft wel aan hoe belangrijk het is om houvast vanuit een groep te krijgen. De eerste keer dat de jonge Farhane met iets weg kwam, gaf een kick. 'Ik had iets geflikt en ze waren er niet achter gekomen. Dat gaf me een veilig gevoel; ik was met een groep en zij beschermden me.'⁶⁸ Het ironische aan dit voorbeeld is dat religie hier als negatieve identity-marker geldt, op basis waarvan het mensen doet besluiten Farhane te vermijden, maar dat de leden van dezelfde gestereotypeerde groep tegelijkertijd troost zoeken bij dezelfde religie. De steun die de onzekere moslims vanuit hun eigen achterban voor hun religie en gedrag ontvangen, is zodoende hard nodig om hun positieve identiteit kleur te geven: het geeft hen de stabiliteit om te zijn wie ze (willen) zijn.⁶⁹ Dit proces wordt ook wel zelf-categorisering genoemd: het indelen van de eigen

64 Salah Edin, 'Het Land Van...', *single*, 2005.

65 Kees van den Bos, Jitse van Ameijde en Hein van Gorp, 'On the Psychology of Religion. The Role of Personal Uncertainty in Religious Worldview Defense', *Basic and Applied Social Psychology* 28 (2006) 334.

66 Maykel Verkuyten, 'Religious Group Identification and Inter-Religious Relations. A study Among Turkish-Dutch Muslims', *Group Processes Intergroup Relations* 10 (2007) 345.

67 Efting, 'Voorheen Kut-Marokkaan'.

68 'Ibidem'.

69 Ysseldyk, Matheson en Anisman, 'Religiosity as Identity', 63.

persoon bij een gezelschap. Om de samenleving overzichtelijker te maken, delen mensen zichzelf in in hokjes.⁷⁰ Het is blijkbaar belangrijk voor sociale dynamieken dat de groepen altijd goed gescheiden moeten blijven door middel van tamelijk zwart-witte scheidingslijnen. Dus wat de uit-groep heeft en doet (waar men niet bij hoort), dient te onderscheiden te zijn van de kenmerken van de in-groep.⁷¹

Hoe men in zichzelf investeert door een groep te kiezen

Dat de allochtone minderheid de individuele Turk of Marokkaan het zelfvertrouwen geeft dat juist wordt weggenomen door de vooroordelen uit de Nederlandse context, leidt er niet alleen toe dat de minderheid het individu positief bevestigt in zijn zelfbeeld. Als het individu lang genoeg met de groep omgaat, gebeurt dit proces ook andersom. Het individu gaat zich spiegelen aan het karakter van de groep en zal deze ook verdedigen als de groepswaarden onder vuur komen te liggen. Hij identificeert zich met de normen en waarden die gangbaar zijn in de groep.⁷² Ook Verkuyten en Yildiz beamen dit: 'The more important a given group is for one's sense of self, the more one should be inclined to consolidate that particular identity and to achieve group-related goals'.⁷³ Deze bijdrage aan de 'group-related goals' is volgens deze auteurs een investering in de eigen identiteit, het 'zelf', want de individuen hebben er zagezegd zelf het meeste baat bij door de groep verder te helpen.⁷⁴ Individuele verschillen vervagen doordat de groep samenklontert. De bedreiging zorgt voor een verdedigingsreactie van de groepsleden, wat de sociale cohesie sterker maakt dan een enkel ander proces teweeg had kunnen brengen.⁷⁵ De Turkse en Marokkaanse allochtonen bewijzen de validiteit van dit proces niet alleen, ze vormen er zelfs een voorbeeld van dat vaak aangehaald wordt.⁷⁶ De waargenomen discriminatie zorgt ervoor dat ze zich vervreemd voelen van de Nederlandse samenleving, maar ze hoeven niet lang te zoeken voor bevestiging van hun positieve sociale identiteit; die komt namelijk uit de eigen groep, voornamelijk bestaande uit moslims. Het zelfvertrouwen en het positieve zelfbeeld dat de groep ze geeft zorgt ervoor dat ze zich juist méér met de groep gaan bemoeien en zich afkeren van de discriminerende samenleving. Ze doen zelfs moeite om de groep te verdedigen, want uiteindelijk zal dat voordelig uitpakken voor hun positieve identiteit, aldus Verkuyten en Yildiz.⁷⁷ Yehya Kaddouri geeft aan na voor zichzelf gekozen te hebben voor de groep Nederlandse moslims en niet voor de autochtonen, te handelen op een manier waarvan hij dacht dat zijn groep het goed zou keuren. "Ik ging ervan uit dat alle moslims het met me eens waren en vulde het voor hen in. Ik dacht dat ze hetzelfde zouden denken als ik".⁷⁸

Wat de rol van religie in groepsvorming is

De islam speelt een cruciale rol in dit proces. Het is niet alleen een identity-marker op individueel psychologisch niveau, zoals ik net uitgelegd heb, maar ook een bepalende factor binnen de identiteit van een groep. De leden van de religieuze gemeenschap delen niet alleen hetzelfde geloof, maar ook een centrale identiteit. Dus ze delen volgens Ysseldyk, Matheson en Anisman beide functies die religie heeft: de functie van geloofssysteem en van sociale identiteit. Dit creëert

70 'Idem' 61

71 Phalet en Ter Wal, *Muslim in Nederland*, 90

72 Velasco González e.a., 'Prejudice towards Muslims in The Netherlands', 670.

73 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 437.

74 'Idem' 444

75 Phalet, Baysu en Verkuyten, 'Political Mobilization of Dutch Muslims', 764.

76 Fanella Fleischmann, Karen Phalet en Olivier Klein, 'Religious identification and politicization in the face of discrimination. Support for political Islam and political action among the Turkish and Moroccan second generation in Europe', *British Journal of Social Psychology* 50 (2011) 628.

77 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 437.

78 Pauw en Witteman, 'Yehya Kaddouri over zijn deradicalisatie' (19 september 2011) <http://www.youtube.com/watch?v=af15ZYazQfs> (15 mei-29 mei).

een sterke band.⁷⁹ Ook in de integratietheorie van de befaamde sociale wetenschapper Emile Durkheim wordt religie benaderd als een bindende factor binnen een bepaalde groep. Volgens Durkheim omdat het een overlappende koepel van wereldbeelden, normen en waarden vormt boven de leden. Daarbij grijpt hij terug op de traditie van de sociale wetenschappen: 'Wanneer primaire groepsverbanden in de moderne samenleving losser worden en niet langer naar God verwijzen, verliest religie haar karakter als groepsnorm.'⁸⁰ Dus het zijn de bindende religieuze eigenschappen die de groep door middel van geloofssystemen en sociale identiteit bijeen houden. Om hierop verder te gaan, komt uit het onderzoek van Greenfield en Marks naar voren dat frequente religieuze participatie de banden met de religieuze gemeenschap aanhaalt. De rituele groepspraktijken zorgen ervoor dat de sociale identiteit van individuen zich vormt naar de termen van de betreffende religieuze groep. Dus hoe meer een moslim de islam praktiseert, hoe dichter hij bij het islamitische collectief komt te staan, die hem steunt in zijn identiteit.⁸¹ Dus hoe hechter de gemeenschap, hoe bestendiger de religie.⁸² Dit proces werkt ook andersom. Niet alleen wordt de religieuze groep gevormd door de afzonderlijke individuen, maar de groepsdynamieken hebben ook invloed op hun gedrag. Mensen die zich identificeren met een bepaalde religieuze groep gaan denken, voelen en handelen zoals begrepen wordt van het collectief waarin ze zich bevinden.⁸³ Des te sterker moslims zich identificeren met de religieuze in-groep, des te waarschijnlijker is het dat ze het belangrijk vinden om hun religie te bewaken en te uiten en zich te gedragen als groepsleden in het sociale en politieke leven. Deze dynamieken minimaliseren de identiteitsdreiging.⁸⁴

De religieuze praktijk van de Nederlandse Turken en Marokkanen gaat door deze processen helemaal niet omlaag, zoals islamcritici graag zouden zien. Ook ontstaat er geen twijfel over de onfeilbaarheid van de religieuze waarheden. Phalet en Ter Wal stellen dat de islam als een scheidingslijn wordt gezien tussen de in-groep en de Nederlandse meerderheid.⁸⁵ Doordat de islamitische gemeenschap zich heeft verzameld rond een morele kern van waarden en waarheden, kan ze belangrijke onderscheidingen maken tussen de eigen groep en de uit-groep.⁸⁶ Zodoende vormt het een tegenwicht voor de maatschappelijke uitsluiting in Nederland.⁸⁷ En de focus op problemen die de islam zagezegd met zich meebrengt zorgt er juist voor dat er een focus op religie is komen te liggen: de religieuze identiteit is juist belangrijker geworden voor de moslims in Nederland.⁸⁸ Want de waargenomen discriminatie leidt tot verhoogde etnisch-religieuze betrokkenheid, volgens Phalet en Ter Wal, en in conflict treedt de groepsidentiteit naar voren. Zo verhoogt stereotypering het bewustzijn van het moslim-zijn van het individu en zijn zelfpresentatie als moslim. Bovendien gaat hij zich (onbewust) focussen op kenmerken van de groep waartoe hij behoort, en zet hij zich af tegen de uit-groep die hem afstoot, de autochtonen dus.⁸⁹ Dat de religieuze identificatie juist verhoogd wordt door de waargenomen discriminatie, wordt ook beschreven door Fleischmann, Phalet en Klein.⁹⁰ De identiteit als religieuze minderheid versterkt en beschermt het zelfwaardegevoel, want de islam is een positief onderscheidende groepsidentiteit. Zolang de Turken en Marokkanen voelen dat ze een etnische minderheid zijn waar de islam als religie mee verweven is, zal de islam aan belang winnen als gevolg van de

79 Ysseldyk, Matheson en Anisman, 'Religiosity as Identity', 61.

80 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 41.

81 Emily A. Greenfield en Nadine F. Marks, 'Religious Social Identity as an Explanatory Factor for Associations Between More Frequent Formal Religious Participation and Psychological Well-Being', *The International Journal for the Psychology of Religion* 17 (2007) 247.

82 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 43.

83 Verkuyten, 'Religious Group Identification and Inter-Religious Relations', 343.

84 'Ibidem' 346.

85 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 88.

86 Verkuyten, 'Religious Group Identification and Inter-Religious Relations', 342.

87 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 56.

88 'Idem' 89.

89 'Idem' 90.

90 Fleischmann, Phalet en Klein, 'Religious identification and politicization in the face of discrimination', 631.

minderheidsvorming.⁹¹ Dit komt ook voort uit het voorbeeld van Yehya Kaddouri. Op 16 december 2011 was deze voormalig terrorist te gast bij Pauw en Witteman. Toen hij 17 was heeft hij een aanslag beraamd op de Israëlische ambassade, wat hem vier jaar gevangenisstraf gekost heeft. In de uitzending vertelt hij hoe hij in de gevangenis gerehabiliteerd is. Nu vindt hij extremisten en terroristen 'mafkezen'. Yehya geeft aan zich bewust geworden te zijn van zijn etiket als 'moslim' toen Geert Wilders en Hirsi Ali en Pim Fortuyn daar in het publieke debat zo'n accent op legden. Hij werd plotseling op straat aangesproken over wat hij van de aanslagen op de Twin Towers en de bezetting in Irak vond. Dit heeft hem doen nadenken en naar antwoorden doen zoeken die eerst niet relevant voor hem waren. Door de nadruk op zijn 'anders-zijn' begon hij zich als 'anders' te ervaren dan de autochtone Nederlanders.⁹²

Andere factoren die bijdragen aan de vorming van een groep

Buiten religie zijn er andere factoren die ervoor zorgen dat mensen zich scharen in sociale groepen. Zo kunnen bijvoorbeeld herkomstland, taal en andere cultuurkenmerken net als religie als *ethnic marker* fungeren en tot groepsvorming leiden. Er zijn ook subgroepen binnen het collectief van Turken en Marokkanen die zichzelf niet verbonden voelen met de islam en niet de drang hebben hun geloof te verdedigen als die aangevallen wordt.⁹³ Terwijl de islam een deel is van hun culturele identiteit en ze wel door de autochtone meerderheid als moslims gezien worden, is de religie zelf en de uitvoering daarvan voor hen niet belangrijk.⁹⁴ Volgens onderzoeker Trees Pels staan zulke geïsoleerde groepjes Marokkanen minder nauw in contact met de rest van de Marokkaanse gemeenschap. De vriendengroepen zijn dan belangrijker dan familie en andere sociaal-culturele banden, waardoor ze een eigen dynamiek ontwikkelen waar de gemeenschap geen vat op heeft.⁹⁵ Marokkanen hebben dit sterker dan Turken, omdat ze meer de neiging hebben op vroege leeftijd te individualiseren en af te drijven van de groep. Turkse burgers zijn meer gericht op de eigen gemeenschap en zijn minder gericht op contact met autochtone Nederlanders.⁹⁶ Fouad en Farhane, de twee 'ex-Kutmarokkanen' uit het artikel van Maud Effting, bevonden zich volgens henzelf aan de marges van hun eigen gemeenschap. De drang naar criminaliteit kwam volgens Fouad ook omdat hij zich afkeerde van zijn familie. Thuis ontstonden er frustraties, hij werd boos en vluchtte de straat op. "Daar vond ik lotgenoten." Met die jongens begon hij op straat te hangen en rotzooi uit te halen. "Veel drugs, stelen, beroven, geweld. Meestal waren het impulsacties. Het gebeurde gewoon. In eerste instantie krijg je status als je dat doet. Later wordt het gewoon een manier van overleven."⁹⁷ Dus de sociale situatie van deze jongens zorgt ervoor dat ze naar elkaar toe trekken. De 'muur van wantrouwen' vanuit de omgeving, zoals beschreven door een ander Marokkaans groepslid, zorgt ervoor dat inmenging met autochtonen zeer moeilijk gaat en de groepsleden op elkaar aangewezen zijn.⁹⁸ "De groep beschermde me."⁹⁹

We hebben dus gezien dat het islamdebat persoonlijke elementen van moslims aanvalt betreffende hun cultuur en religie, wat kan leiden tot een identiteitsdreiging. De onzekerheid die hieruit voortkomt, zorgt ervoor dat morele steun extra belangrijk wordt vanuit de groep die de moslims wel bevestigt in hun zelfbeeld: hun culturele achterban. Om een positieve identiteit te kunnen onderhouden met alle kritiek op de islam en etnische afkomst, investeren de Nederlandse Turken en Marokkanen in zichzelf door intensief met de groep om te gaan. Zodoende bouwen ze hun gekrenkte zelfbeeld weer op. Interessant genoeg vormt de islam een component van de etnisch-religieuze identiteit van losse groepjes Marokkaanse jongeren, die zich echter verder weinig aangesproken voelen om zich veel bezig te houden met religie. Deze jongens staan aan de marges van de allochtone gemeenschap en ontwikkelen hun eigen dynamiek binnen de groep. Hun sociaal buitengesloten situatie is hierbij het bindende element. Religie helpt verder op meerdere niveaus tijdens de groepsvorming. Het is dus een identity-marker op psychologisch

-
- 91 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 90.
92 Pauw en Witteman, 'Yehya Kaddouri over zijn deradicalisatie'.
93 Phalet en Ter Wal, *Moslim in Nederland*, 89.
94 Pels, 'Respect van twee kanten', 234.
95 Pels, 'Respect van twee kanten', 233.
96 Pels, 'Respect van twee kanten', 234.
97 Effting, 'Voorheen Kut-Marokkaan'.
98 Pels, 'Respect van twee kanten', 234.
99 Effting, 'Voorheen Kut-Marokkaan'.

niveau en vormt ook de identiteit van de groep in het algemeen. De islam verschaft mensen een bindend element, dat sterker wordt naarmate de gelovige zich er meer mee bezig houdt. De band met de groep wordt dus sterker als het individu meer praktiseert. Dit is dan weer voordelig voor de veiligstelling van de positieve identiteit van het individu. Langzaam versmelten individuele verschillen ten behoeve van het collectief. Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp concluderen dat 'what men and women really want is not religion but certainty'¹⁰⁰ Dit gaat mij te ver, maar ik ben het met ze eens dat zekerheid voor de eigen persoon één van de belangrijkste noodzaken is van de mens en dat religie hier een cruciale rol in speelt. Dat houdt wel in dat het een ingrediënt is dat de eigen groep afscheidt van de uit-groep. De focus op iemands religieuze identiteit vergroot de scheiding tussen 'wij' en 'hen' en geeft de verschillen tussen de twee groepen extra duidelijk aan. De uitspraken van Pim Fortuyn -'Ja die islam, die zondert mensen af. Ze zien ons als een minderwaardig soort mensen. Marokkaanse jongens bestelen nooit een Marokkaan. Is u dat wel eens opgevallen? Wij kunnen wel bestolen worden'¹⁰¹- zijn dus onjuist. Het is niet de islam die mensen afzondert, maar het sociale proces eromheen zorgt juist voor een sterkere binding met de groep. Religie valt in dit proces te zien als een identiteitsvormend kenmerk van de sociale groep van allochtonen die in Nederland buitensluiting ervaart. De Nederlandse moslims hebben door de felle islamkritiek dus helemaal geen twijfels over de morele juistheid en onfeilbaarheid van de islam. Het collectief van moslims bouwt juist zijn eigen identiteit op rond de islam, die als grote bindende factor fungeert! Maar het heeft meer effecten op het sociale gedrag van de Nederlandse Turken en Marokkanen. Nu ze sociale uitsluiting ervaren, reageren ze daarop.

100 Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp, 'On the Psychology of Religion', 340.

101 Poorthuis en Wansink, "De islam is een achterlijke cultuur"

Reactie als groep op vermeende discriminatie: de dynamiek achter de overlast en het extremisme

Aldus, de onzekerheden van de individuele allochtonen zijn bevestigd en door alle negatieve berichtgeving is hun islamitische identiteit op de voorgrond komen te staan. Ze hebben vervolgens de morele steun ontvangen vanuit hun achterban die ze nodig hadden en zijn richting de groep getrokken, waardoor individuele verschillen zijn versmolten met het collectief. De groep is gevormd en etnische identiteit houdt hen samen. Maar het proces dat door de identiteitsbedreigende islamkritiek is ingezet, gaat verder. Nu reageert de groep op de waargenomen discriminatie vanuit de collectieve identiteit.

Hoe onzekerheid gedrag kan beïnvloeden

Zoals we hebben gezien, trekken mensen naar hun religie en hun culturele normen en waarden toe als ze met situaties geconfronteerd worden waarin ze zich onzeker of bedreigd voelen. Ze keren zich af van de bedreigende factor en wenden zich tot hun culturele achterban, die hun identiteit wél bevestigt. Om hierop verder te gaan, zijn bedreigingen voor het wereldbeeld van mensen bepaald niet bevorderlijk voor het niveau van hun zelfbewustzijn. In tegendeel, de kritiek kan juist desastreus zijn voor iemands zelfwaardering.¹⁰² Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp hebben onderzoek gedaan naar de reactie van mensen als hun sociale onzekerheden worden benadrukt en bekritiseerd. Uit hun research is naar voren gekomen dat de focus op de onzekerheden van mensen in combinatie met felle kritiek op hun religie en cultuur, zoals in het islamdebat gebeurt, ervoor zorgt dat de Turkse en Marokkaanse moslims in Nederland gemotiveerd worden om negatiever op kritische statements over hun religie te reageren. Dit is vooral het geval als het slachtoffer van de negatieve berichtgeving het gevoel heeft dat hij persoonlijk en emotioneel bedreigd wordt, en voornamelijk als de kritiek over zijn religie gaat en hij zich daardoor benadeeld voelt. De Nederlanders van Turkse en Marokkaanse afkomst zijn hier volgens hen een voorbeeld van, aangezien er een grote nadruk op hun afkomst ligt en hun religie ernstig onder vuur is komen te liggen.¹⁰³ De defensieve reactie op de waargenomen discriminatie komt volgens de onderzoekers automatisch op als iemand voelt dat zijn identiteit of cultureel gedachtegoed bedreigd wordt. Zo kan men zijn gekrenkte gevoel van eigenwaarde weer op peil brengen.¹⁰⁴ Het maatschappelijke debat zorgt er dus helemaal niet voor dat de kritiek op de islam de moslims aan het twijfelen brengt over hun religie. De moslimminderheid stuurt juist negatieve reacties terug op de waargenomen discriminatie en maatschappelijke uitsluiting. De allochtone Nederlanders tonen hun teleurgesteldheid in de gepropageerde tolerantie en verdraagzaamheid van de zogenaamde inclusieve samenleving.

Hoe meta-stereotyping de vooroordelen bevestigt

Kamans, Gordijn, Oldenhuis en Otten gaan verder in op dit thema door in te zoomen op het proces van meta-stereotypering dat zich voordoet als reactie van de groep op negatieve berichtgeving en stereotypering. De term verwijst naar de aanname van hoe 'de ander' over de groep denkt. Aangezien moslims door een significant deel van de Nederlandse bevolking als agressief, crimineel, extreem religieus en conservatief worden gezien, reageren de allochtone jongeren daarop. Ze zijn het niet eens met alle uitingen en zetten zich ertegen af én tegen de normen en waarden van de groep die ze uit. Volgens de onderzoekers leiden de negatieve en pessimistische verwachtingen ertoe dat ze de eigen groep en de uit-groep strenger willen scheiden, om zeker te weten dat ze bij de eigen gemeenschap horen die hen wél steunt. De gevolgen hiervan zijn een

102 Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp, 'On the Psychology of Religion', 334.

103 'Idem' 335.

104 'Idem' 334.

verwerkelijking van de negatieve verwachtingen die de autochtone Nederlanders van hen hebben, want ze willen niet zijn zoals 'zij'.¹⁰⁵ Dus, agressief en ongewenst gedrag en het irriteren van Nederlandse jongeren worden werkelijkheid doordat ze weten dat de autochtonen dit niet kunnen waarderen. Het is een proces van differentiëring van de eigen groep van de 'anderen', om zo alsnog een sterke sociale identiteit te kunnen creëren. De Turken en Marokkanen creëren op deze manier een positieve identiteit voor zichzelf, ook al gaat dat gepaard met meer negatieve reacties vanuit de uit-groep. Kortom, een moedwillige afscheiding van de meerderheid door de verwezenlijking van hun angsten.¹⁰⁶ Dit is precies wat Yehya Kaddouri ook aangeeft. 'In de begintijd [van zijn extremistische denkbeelden, F.H.] had ik heel erg de behoefte om me tegen hun af te zetten. Ik dacht zoiets van: "zij vallen mij als persoon aan". Dus ik had daar een partij in gekozen want ik had het gevoel dat ik aan de andere kant stond.'¹⁰⁷ Dit proces heet meta-stereotypering: het verzet van de benadeelde bevolkingsgroep als reactie op alle waargenomen negatieve en onterechte uitingen. Zo vervullen zij een 'self fulfilling prophecy' en bevestigen ze op deze manier de vooroordelen tegen hen.¹⁰⁸ Dus de rotjochies voelen de maatschappelijke afwijzing en zetten zich ertegen af in protest. Hierdoor gaan ze precies het ongewenste gedrag vertonen dat van hun 'verwacht' wordt door de Nederlandse samenleving en versterken het negatieve beeld over henzelf. Zo is Fouad Mourigh niet blij met al die criminaliteit onder Marokkanen, stelt hij in het artikel van Effting. 'Maar ergens begrijp ik het heel goed. Soms denk ik: jullie hebben gelijk. Jullie moeten dit hele land kapot maken. Marokkanen worden kapot benadeeld hier in Nederland. Je bent een strontvlek en dat blijf je. Je krijgt geen kans om normaal te doen. En als je iets goed doet, wordt het niet erkend.' Zodoende zet hij zich af tegen de gevestigde orde en tegen de normen en waarden van de meerderheid.¹⁰⁹

Wanneer mensen mobiliseren omwille van een positief zelfbeeld

Bovendien zijn de leden van de benadeelde minderheidsgroep door de ervaren discriminatie eerder geneigd om zich te mobiliseren voor een (politieke) zaak. De terugkaatsing van de vermeende benadeling is niet genoeg om het bedreigde zelfbeeld te herstellen en de leden van de groep komen nu ook daadwerkelijk in actie. De identiteitsdreiging van de groepsleden zorgt ervoor dat ze geneigd zijn om hun sociale religieuze identiteit te uiten en te versterken, en zich te mobiliseren voor een 'common cause', waaronder politieke doeleinden.¹¹⁰ Dit komt voort uit de primaire functie van identiteitsconsolidatie: het zelfbeeld beschermen en versterken.¹¹¹ Nederlandse moslims voelen zich door de dreiging voor hun duale identiteit als Nederlands staatsburger én als moslim sneller dan autochtonen geroepen om te participeren in politieke acties, stellen Phalet en Baysu. Dit is een reactie om de maatschappelijke plaats van de groep veilig te stellen.¹¹² Ook uit het onderzoek van Fleischmann, Phalet en Klein komt naar voren dat Nederlandse Marokkanen geneigd zijn om actief te worden voor religieus-politieke doeleinden wanneer hun identiteit als moslims naar voren werd gebracht. Dit heeft eveneens hen doen concluderen dat de inzet van de islam omwille van politieke doelen uit religieuze onzekerheid voortkomt. De mobilisatie heeft volgens hen als sociaal doel om de groep weer maatschappelijke zekerheid en veiligheid te bieden.¹¹³ Degenen die in het voorgenoemde onderzoek eerder in actie kwamen omwille van de bedreigde religieuze identiteit van de groep, voelden zich als moslim sterker gediscrimineerd. Frustratie, onrecht en andere klachten geven dan de aanleiding voor de

105 Kamans e.a., 'What you think is what you get', 842.

106 'Idem' 849.

107 Pauw en Witteman, 'Yehya Kaddouri over zijn deradicalisatie'.

108 Kamans e.a., 'What you think is what you get', 842.

109 Effting, 'Voorheen Kut-Marokkaan'.

110 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 439.

111 Phalet, Baysu en Verkuyten, 'Political Mobilization of Dutch Muslims', 762.

112 'Ibidem'.

113 Fleischmann, Phalet en Klein, 'Religious identification and politicization in the face of discrimination', 630.

politieke mobilisatie.¹¹⁴ De ervaring van discriminatie zorgt er dus voor dat de bedreigde groepsleden zich meer gaan inzetten voor politieke actie. Deze inzet voor het collectief op basis van hun instabiele en bedreigde identiteit is volgens Verkuyten en Yildiz een teken van steun voor de groep. Door de religieuze groepswaarden uit te dragen, investeren de moslims in de sterkte en samenhang van de groep van Turkse en Marokkaanse burgers.¹¹⁵ Fleischmann, Phalet en Klein beschrijven het activisme zelfs als een machtsstrijd die plaatsvindt om de groep van Nederlandse moslims meer aanzien te geven. Hiervoor is het nodig dat de leden activistisch ingesteld zijn en de belangen van de groep door middel van verschillende soorten activisme verder helpen in de machtsstrijd.¹¹⁶ Dit is de theorie van 'collective action': door zich te mobiliseren genereren gedevalueerde groepen een positieve sociale identiteit. Hoe belangrijker de dreiging voor de groepsidentiteit wordt, des te groter is de kans dat er actie wordt ondernomen en dat deze identiteit wordt gepolitiseerd om de doelen van de groep te behalen.¹¹⁷ En met succes. Verkuyten geeft aan dat de actieve betrokkenheid voor sociale verandering de identiteitsdreiging minimaliseert.¹¹⁸ Want hoe beter de moslims zich kunnen uiten, des te sterker is het persoonlijke zelfbeeld en zelfvertrouwen.¹¹⁹

Wat de uitingsvormen van de mobilisatie zijn

Nederlanders van Turkse en Marokkaanse afkomst hebben door de identiteitsdreiging voor hun sociale groep dus een grote bereidheid om sociale verandering teweeg te brengen op verschillende manieren. De actie die voortkomt uit de mobilisatie en politisering omwille van de religieuze identiteit van de groep kan meerdere vormen aannemen. De auteurs noemen enkele voorbeelden, zoals het actief zijn op fora en in praatgroepen en het bewust dragen van kleding die voor de allochtonen veel betekent en zodanig een hoog waardegehalte heeft. Zo kan het dragen van een hoofddoek een teken van protest zijn. Het kan worden opgevat als sociale en religieuze expressie en derhalve als steun voor de islamitische identiteit.¹²⁰ Het dragen van de hoofddoek is voor sommige moslima's namelijk een uitingsvorm van hun geloof, en voor anderen een symbool waar men kracht uit put tijdens de vermeende machtsstrijd om erkenning. Het deelnemen in actiegroepen is een mogelijkheid, actief zijn op fora, of een verhoogde geuite interesse in de groepsidentiteit. Religieus taalgebruik is dan een manier om de boodschap over te brengen. Het is een medium voor de echte boodschap, maar als niet-moslim prik je daar moeilijk doorheen.¹²¹

Het overgrote deel van de vrijgekomen energie wordt in een gezonde mate in vreedzame collectieve actie omgezet. Maar er zijn ook negatieve uitschieters bekend. Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp laten zien dat grote onzekerheid kan leiden tot geloof in hiërarchische ideologische geloofssystemen die gelieerd zijn aan extremisme en orthodoxie.¹²² Verwarring over iemands eigen identiteit en over zijn plaats in de moderne wereld resulteert soms in een terugtrekking naar datgene wat veilig en zeker is. Dit kan gevonden worden in de heilige teksten en de stabiliteit van de traditie, zekerheden die gevonden kunnen worden in absolute uitspraken zodat men zeker weet welke plaats men inneemt. Bij radicalisering trekken de gelovigen zich terug in hun religie.¹²³ De onderzoekers onderstrepen dat mensen die heel religieus zijn en wiens

114 'Idem' 643.

115 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 439.

116 Fleischmann, Phalet en Klein, 'Religious identification and politicization in the face of discrimination', 629.

117 'Idem' 630.

118 Verkuyten, 'Religious Group Identification and Inter-Religious Relations', 346.

119 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 442.

120 Verkuyten en Yildiz, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', 437.

121 'Ibidem'

122 Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp, 'On the Psychology of Religion', 335.

123 Momen, *Understanding Religion*, 485

onzekerheden zijn benadrukt, eerder geneigd zijn om erg negatief en verdedigend te reageren op kritische uitingen over religie. De benadrukking van onzekerheden zorgt ervoor dat mensen met meer woede reageren, vooral als ze de uitingen dus als erg emotioneel bedreigend ervaren en als ze erg religieus zijn.¹²⁴ De onderzoekers geven daarom aan dat religie een zelfvoorzienende functie heeft in extremisme: grote onzekerheid kan leiden tot radicalisering, maar fundamentalistische gelovigheid zorgt er ook voor dat mensen met grote woede reageren op negatieve statements over hun religie. Zo houden grote maatschappelijke onzekerheid en radicale islam elkaar in sommige gevallen in stand.¹²⁵ Yehya Kaddouri ziet de rol van de islam in zijn radicalisering als faciliterend. De islam had hem geleerd om in zwart/wit te denken en zodoende koos Yehya partij voor de Palestijnen toen hij meende dat hij een kant moest kiezen in het conflict tussen Israël en Palestina. Hij deelde de wereld in tweeën: wij tegen hen. 'Je wordt ter verantwoording geroepen.' Hij werd actief op fora en radicaliseerde. Hij keek gewelddadige jihadistische filmpjes en las radicale islamitische teksten op internet.¹²⁶ Bij deze processen is de steun van de in-groep van cruciaal belang. Hoe groter de onzekerheid, hoe groter de noodzaak om zich sterk met de in-groep te identificeren en deel te nemen aan groepsactiviteiten.¹²⁷ Yehya geeft aan hoe belangrijk de omgeving is in het bevestigen van denkbeelden. Hij is in de gevangenis gederadicaliseerd omdat hij uit zijn isolement is moeten stappen. Niemand gaf hem meer gelijk, integendeel, en dat heeft hem veranderd en genuanceerd.¹²⁸ Net zoals Yehya geeft Fouad Mourigh aan niet begrepen te zijn door de samenleving. Hun ongewenste gedrag had een uitingsvorm nodig en dat laatste is alles waar ze op beoordeeld werden. Fouad zegt: 'Hulpverleners begrijpen niks van de signalen die jongens zoals hij en ik afgeven.'¹²⁹

De manier waarop Nederlandse Turken en Marokkanen ingaan op de vermeende maatschappelijke uitsluiting is uiteenlopend, net als de leden van de groep zelf. Over het algemeen zorgt de focus op sociale onzekerheden in combinatie met felle kritiek op hun religie en cultuur ervoor dat ze gemotiveerd worden om negatiever op kritische statements over hun religie te reageren. Een gevolg hiervan is het proces van meta-stereotypering, waarin (voornamelijk) jongeren vooroordelen over zichzelf terugkaatsen richting de uit-groep. Ze verwezenlijken de negatieve verwachtingen van de autochtone Nederlanders door zich van hen af te scheiden met irritant en crimineel gedrag: ze willen niet zijn 'zoals zij'. Bovendien zijn de leden van de benadeelde minderheidsgroep door de ervaren discriminatie eerder geneigd om zich te mobiliseren voor een politieke zaak. De terugkaatsing van de vermeende benadeling is niet genoeg om het bedreigde zelfbeeld te herstellen en de leden van de groep komen in actie voor het welzijn van de groep. Dit kan een vreedzaam protest zijn, maar het kan ook leiden tot religieus extremisme dat voortkomt uit grote maatschappelijke onzekerheid. Terugtrekking in de traditie kan dan veiligheid betekenen. Bovendien verzekert politieke actie van het individu omwille van de vermeende doelen van de groep zijn plaats als groepslid. Het religieuze taalgebruik dat dan gebruikt wordt om het islamdebat van repliek te dienen, is dan vaak beangstigend voor autochtonen. Maar het ongewenste gedrag dat botst met Nederlandse normen en waarden is eigenlijk een uitingsvorm van diepere maatschappelijke klachten.

124 Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp, 'On the Psychology of Religion', 339.

125 'Idem' 340.

126 Kustaw Bessems, 'Ik vind dat ik dingen zou moeten mogen', *De Ondernemer*, 18 september 2011.

127 Van den Bos, Van Ameijde en Van Gorp, 'On the Psychology of Religion', 333.

128 Pauw en Witteman, 'Yehya Kaddouri over zijn deradicalisatie'.

129 Effting, 'Voorheen Kut-Marokkaan'.

Conclusie

In deze bachelorscriptie heb ik laten zien hoe in het politieke en maatschappelijke islamdebat moslims worden aangevallen vanwege hun geloof. Pim Fortuyn noemde de islam vóór de millenniumwisseling al een 'achterlijke religie' die van moslims achtergestelde burgers maakt. De politica Ayaan Hirsi Ali en de programmamaker Theo van Gogh gaven vervolgens aan dat de islamitische cultuur onverenigbaar is met de Nederlandse en zetten islamitische vrouwen mishandeling in de spotlights. Door deze kritieken wordt er in de maatschappij ervaren dat er een drievoudige cultuuroorlog gaande is. Ten eerste is religie een ouderwetse manier om tegen de wereld aan te kijken en weerhoudt de achtergesteldheid van de islam moslims ervan succesvol te integreren in de Nederlandse samenleving. Ten tweede bedreigt de islam de Nederlandse normen en waarden en ten derde zou er een reële kans bestaan dat de moslims het hier ooit overnemen. De angst voor culturele overname is de laatste jaren bijzonder gegroeid, onder andere door de ophitsing van politici als Rita Verdonk en Geert Wilders. Dit komt tevoorschijn in de maatschappelijke sentimenten en in het scherper geworden minderhedenbeleid. Er is derhalve door de islamkritiek in de media een negatievere berichtgeving tegen moslims ontstaan.

Dit blijft, zoals aangegeven, niet onopgemerkt. De Nederlandse moslimimmigranten merken unaniem een negatieve houding tegen hun religie, etniciteit en gebruiken. Dit heeft gevolgen voor hun zelfbeeld, want aanvallen op iemands religie zijn erg persoonlijk en kunnen opgevat worden als een dreiging voor de identiteit. Ze leiden tot onzekerheid over zijn positie in de groep en de samenleving. De onzekerheid die uit deze identiteitsdreiging voortkomt, zorgt ervoor dat morele steun voor en bevestiging van een positief zelfbeeld extra belangrijk worden. Aangezien de benadeelde moslims ervaren dat ze alleen negatieve reacties en kritiek krijgen vanuit de Nederlandse meerderheid, trekken ze naar de in-groep toe, het collectief van Nederlandse Turken en Marokkanen. De andere moslims bevestigen hun religieuze identiteit namelijk wel, wat een noodzaak is voor een positief zelfbeeld. En om deze positieve identiteit te kunnen onderhouden met alle kritiek op de islam om zich heen, investeren de Nederlandse Turken en Marokkanen in zichzelf door intensief met de groep om te gaan. Zodoende bouwen ze hun gekrenkte zelfbeeld weer op. Door groeiende identificatie met de groep versmelten de individuele verschillen ten behoeve van het collectief.

Religie helpt bij het opbouwen van een positief zelfbeeld op meerdere niveaus. De islam is niet alleen een transcendentiaal wereldbeeld dat moslims een plaats in de wereld en tussen de mensen biedt. Ook is het een element dat bijdraagt aan iemands persoonlijke zelfbeeld en vormt het eveneens de identiteit van de groep. De islam verschaft moslims groepsbinding door middel van geloofssystemen en sociale identiteit, die sterker wordt naarmate de gelovige er meer tijd en moeite in investeert. Zodoende biedt het moslims veiligheid en zekerheid onder de constante druk van aanvallen vanuit de maatschappij. Bovendien leidt frequente religieuze participatie tot een sterke groepscohesie. Een sterke band met de groep heeft dan weer positieve gevolgen voor de persoonlijke identiteit van het individu, dat zich gewaardeerd en veilig voelt. De cruciale rol die religie in de stabiliteit van iemands zelfbeeld speelt, wordt duidelijk als je bedenkt dat veiligheid van de eigen persoon één van de belangrijkste noodzaken van de mens is. De islam biedt juist hoop en troost in een vijandige omgeving.

Een negatief effect hiervan is derhalve dat zich er een duidelijke distinctie vormt tussen twee maatschappelijke groepen. Doordat de islamitische gemeenschap zich heeft verzameld rond een morele kern van morele waarden en waarheden, kan ze belangrijke onderscheidingen maken tussen de eigen groep en de uit-groep. Dit vormt derhalve een tegenwicht voor de maatschappelijke uitsluiting in Nederland: de islam is een positief onderscheidende groepsidentiteit. Het 'anders-zijn' dan de rest wordt door het hele islamdebat benadrukt, zoals Yehya ook heeft aangegeven. 'En dan ga je partij kiezen.'

Dit hele beschreven sociale proces van identiteitsdreiging, de behoefte aan waardering en sociale groepsvorming kan leiden tot verschillende reacties. Afkeurende beweringen over de islam

tegelijktijd met een nadruk op sociale onzekerheden, zoals discriminatie op de arbeidsmarkt, zorgen er dan voor dat Nederlandse moslims geneigd zijn om van zich af te bijten. Politieke mobilisatie kan dan een resultaat van dit proces zijn, waarbij islamitische burgers zich sterk maken voor de vermeende doelen van de groep. Deze kunnen religieus van aard zijn, maar dat is niet noodzakelijk. Deze doelen kunnen ook negatieve gevolgen hebben voor de maatschappij, zoals een extreem conservatieve houding die botst met Nederlandse normen en waarden. Religie kan hier een faciliterende functie invullen: het kan een uitingsvorm zijn van grote onzekerheid en kan tevens woede over kritische beweringen aanwakkeren.

Als antwoord op mijn hoofdvraag, *In hoeverre speelt de islam een rol als identity-marker voor moslimimmigranten in Nederland als gevolg van het politieke en maatschappelijke islamdebat?*, kan ik dus stellen dat het politieke en maatschappelijke islamdebat de religieuze participatie niet afzwakt, maar haar volgens de sociale theorieën alleen maar bevordert. Sterker nog, het belang van de islam als bindende factor binnen de groep is alleen maar toegenomen vanwege de islamofobie in de Nederlandse media en samenleving. De islam is dan een element dat de Turkse en Marokkaanse Nederlanders hoop, steun en veiligheid biedt in een vermeende vijandige omgeving. Dit zou niet nodig zijn geweest als een groot deel van de moslims zich niet zo persoonlijk aangevallen zou voelen in zijn identiteit. Als de heftigheid van het debat zou afnemen, zouden de gekrenkte moslims meer geneigd zijn om zich te mengen onder de autochtonen. Dan zou de veiligheid van de religieuze participatie en de steun van de groep moslims minder belangrijk zijn en hun waarde als 'overlevingsfactor' verminderen. Het islamdebat heeft dus een averechts effect op de Nederlandse Turken en Marokkanen.

De populariteit van de islam hangt dus voor een deel af van de betekenis die het heeft voor de groep. Religieuze participatie houdt in te kiezen voor de groep, het lidmaatschap verzekeren. Het is derhalve een symbool geworden van de sociale plaats van de moslims in de Nederlandse samenleving. Dit weten is eigenlijk een noodzaak om deel te kunnen nemen aan het maatschappelijke debat. Men hoort te weten dat de islam dan een uitingsvorm is van de maatschappelijke onzekerheid en de motivatie om de doelen van de groep te bevorderen. Het speelt, zoals ik heb aangetoond, de rol van boodschapper. Het is een medium om de boodschap over te brengen, het is het papier rond het cadeau. Het debat zou niet inhoudelijk over de islam moeten gaan, maar over de problemen rond de cultuurkritiek en de oorzaken daarvan. Kritiek op de islam lost niks op, maar maakt de sociale onzekerheid van moslims alleen maar groter. Want de Nederlandse moslims hebben geen boodschap aan inhoudelijke kritiek op de islam. Die is juist de uitkomst voor de onzekerheid die het debat creëert. Hun reacties op de islamofobie kunnen wel religieus getint zijn, maar die gaan niet over de inhoud van de islam, maar over maatschappelijke verhoudingen. Hetzelfde geldt voor ander ongewenst gedrag. Zo is het vertoon van het kenmerkende irritante gedrag en criminaliteit, zoals we de rotjochies stereotyperend kennen, enkel een seculiere uitingsvorm van een protesthouding tegenover maatschappelijke uitsluiting. Het debat wordt dus op een heel ander niveau gevoerd vanuit beide kanten. Beiden kanten stuiten op een 'muur van wantrouwen' en onwetendheid.

Ik liep toevallig in de een-na-laatste week van juni op zaterdagavond 3 uur met mijn vriend over straat in mijn (toenmalige) buurt, Zuid-Hoograven. We moesten nog een eindje rechtuit en ernaar rechts, maar voor ons op de stoep stond een groepje allochtone jongens die allemaal onze kant op stonden te kijken. We sloegen sneller rechtsaf dan nodig was geweest, en ik besepte me dat we de jongens aan het omzeilen waren. Ik bedacht me de uitkomsten van mijn onderzoek: dat we op dat moment net zo hard meededen met de maatschappelijke uitsluiting als ik heb onderzocht en bekritiseerd, en dat de jongeren hier waarschijnlijk teleurgesteld over waren. En ja hoor, voordat ik ze alsnog een fijne avond had kunnen wensen, werden de verwensingen al naar ons hoofd geslingerd. Een fascinerend voorbeeld van meta-stereotypering. Ik heb dus precies dezelfde fout gemaakt waarop ik 'de Nederlandse maatschappij' in mijn scriptie beoordeel. Mijn voorbeeld illustreert dat wantrouwen en negatieve verwachtingen leiden tot onbegrip en nare situaties.

Dus, het feit dat grote onzekerheid maatschappelijk ongewenst gedrag, negatieve reacties en extremisme voedt, gebiedt mij te concluderen dat onwetendheid over 'de ander' het destructieve

politieke en maatschappelijke islamdebat alleen zal voeden. De deelnemers van het debat spreken langs elkaar heen en begrijpen de signalen niet die de ander uitzendt. Ze spreken een andere taal en tussen hen bestaat alleen onbegrip. Want de focus op problemen die de islam zagezegd met zich meebrengt, zorgt er juist voor dat er een nadruk op het belang van religie is komen te liggen: de religieuze identiteit is juist belangrijker geworden voor de moslims in Nederland. De nadruk op de specifieke religieuze staat van moslims zorgt er niet voor dat ze gaan twijfelen aan hun geloof maar leidt tot een verhoogd bewustzijn van hun religieuze identiteit en eventueel tot een protesthouding die in de Nederlandse maatschappij ongewenst is. Want zoals ik heb aangegeven, bereikt een generaliserende islamkritische houding een averechts effect. Ongewenst gedrag kan allerm minst goedgepraat worden, maar alleen door elkaar te begrijpen kunnen de verschillende groepen tot een overeenkomst komen en zal het debat in al zijn heftigheid afnemen.

Bibliografie

Artikels

Fleischmann, Fanella, Phalet, Karen en Klein, Olivier, 'Religious identification and politicization in the face of discrimination. Support for political Islam and political action among the Turkish and Moroccan second generation in Europe', *British Journal of Social Psychology* 50 (2011) 628-648.

Greenfield, Emily A. en Marks, Nadine F., 'Religious Social Identity as an Explanatory Factor for Associations Between More Frequent Formal Religious Participation and Psychological Well-Being', *The International Journal for the Psychology of Religion* 17 (2007) 245-259.

Kamans, Elanor e.a., 'What you think is what you get. Influence of prejudice on assimilation to negative meta-stereotypes among Dutch Moroccan teenagers', *European Journal of Social Psychology* 39 (2009) 842-851.

Pels, Trees, 'Respect van twee kanten. Over socialisatie en lastig gedrag van Marokkaanse jongens', *Migrantenstudies* 19 (2003) 228-239.

Phalet, Karen, Baysu, Gülseli en Verkuyten, Maykel, 'Political Mobilization of Dutch Muslims. Religious Identity Salience, Goal Framing, and Normative Constraints', *Journal of Social Issues* 66 (2010) 759-779.

Van den Bos, Kees, Van Ameijde, Jitse, en Van Gorp, Hein, 'On the Psychology of Religion. The Role of Personal Uncertainty in Religious Worldview Defense', *Basic and Applied Social Psychology* 28 (2006) 333-341.

Velasco González, Karina, e.a., 'Prejudice towards Muslims in The Netherlands. Testing integrated threat theory', *British Journal of Social Psychology* 47 (2008) 667-685.

Verkuyten, Maykel, 'Religious Group Identification and Inter-Religious Relations. A study Among Turkish-Dutch Muslims', *Group Processes Intergroup Relations* 10 (2007) 341-357.

Verkuyten, Maykel, en Yildiz, Ali Aslan, 'Religious identity consolidation and mobilization among Turkish Dutch Muslims', *European Journal of Social Psychology* 40 (2010) 436-447.

Ysseldyk, Renate, Matheson Kimberly, en Anisman, Hymie, 'Religiosity as Identity. Toward and Understanding of Religion From A Social Identity Perspective', *Personality and Social Psychology Review* 14 (2010) 60-71.

Boeken

Kaddouri, Yehya, *Lach met de duivel. Autobiografie van een 'rotte appel'-Marokkaan* (Amsterdam 2011).

Maclure, Jocelyn en Taylor, Charles, *Secularism and Freedom of Conscience* (Cambridge en Londen, 2011).

Momen, Moojan, *Understanding Religion. A Thematic Approach* (Oxford 2009).

Van der Valk, Ineke, *Islamofobie en discriminatie* (Amsterdam 2012).

Krantenartikelen

Auteur onbekend, 'Jonge VVD-ers sprakeloos van taaleis Verdonk', *De Volkskrant*, 23 januari 2006.

Bessems, Kustaw, 'Ik vind dat ik dingen zou moeten mogen', *De Ondernemer*, 18 september 2011

Effting, Maud, 'Voorheen Kut-Marokkaan', *De Volkskrant*, 15 mei 2005.

Poorthuis, Frank en Wansink, Hans, "De islam is een achterlijke cultuur", *De Volkskrant*, 9 februari 2002.

Scroggins, Deborah, 'The Dutch-Muslim Culture War. Ayaan Hirsi Ali has enraged muslims with her attacks on their sexual mores', *The Nation*, 27 juni 2005.

Traynor, Ian, "I don't hate muslims. I hate Islam", says Holland's rising political star', *The Observer*, 17 februari 2008.

Wilders, Geert, 'Genoeg is genoeg. Verbied de koran', *De Volkskrant*, 8 augustus 2007.

Zandbergen, Karin, 'Schilderswijk wordt weer eens gestigmatiseerd', *Trouw*, 23 mei 2013.

Uitgaven

FORUM, Moslims in Nederland 2012 (Utrecht 2012).

Phalet, Karen en Ter Wal, Jessika, Moslim in Nederland. Religie en migratie: sociaal wetenschappelijke databronnen en literatuur (Den Haag 2004).

Sociaal en Cultureel Planbureau, Geloof blijft belangrijk voor Nederlandse moslims (Den Haag 2012).

Websites

CBS, 'Allochtonen- cijfers'<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/dossiers/allochtonen/cijfers/default.htm> (17 mei 2013).

FORUM, 'Publicaties', www.forum.nl/Publicaties (14 mei 2013).

Jensma, Folkert, 'Freedom of expression of freedom to insult?' (27 maart 2008) www.nrc.nl (15 mei 2013).

MoskNee, 'MoskNee!', www.mosknee.nl (21 mei 2013).

Pauw en Witteman, 'Yehya Kaddouri over zijn deradicalisatie' (19 september 2011) <http://www.youtube.com/watch?v=af15ZYazQfs> (15 mei-29 mei).

PVV, 'Verkiezingsprogramma'
<http://pvv.nl/images/stories/verkiezingen2012/VerkiezingsProgramma-PVV-2012-final-web.pdf> (12 mei 2013).

Songtexten

Raymster, 'Kutmarokkanen??!', *single*, 2002.

Salah Edin, 'Als ik eens Nederlander was', *WOII*, 2011.

Salah Edin, 'Het Land Van...', *single*, 2005.

Interview

Yildiray Karademir, 9 juni 2013.

Afbeelding voorblad

Al Nisa, 'Echt Nederlands', september 2010.